

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük
tənzimlənməsi məsələləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İsayev Yusif Nəcəf oğlu

BAKİ - 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

**“Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük
tənzimlənməsi məsələləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401-Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Gömrük işi

Qrup: 824

Magistrant:

İsayev Yusif Nəcəf oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Xudiyeva Pikəxanım Tahir qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof.Kəlbəliyev Yaşar

Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, İsayev Yusif Nəcəf oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCANDA İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN GÖMRÜK TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Müasir dövrdə, xüsusilə XXI əsrin əvvəllərindən informasiya texnologiyaları cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafına təsir edən amillər sırasındadır. İnformasiya texnologiyalarından istifadənin geniş vüsət alması biznes prosesin informasiya texnologiyaları ilə uyğunlaşma məsələsini aktual hala gətirir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi müasir dövrdə elektron ticarətin rolunu təhlilini vermək, biznes proseslərinin inkişafına idxal-ixrac əməliyyatlarında hansı şəraitinin və mexanizmlərinin təsir göstərdiyini müəyyən etmək, elektron ticarətin- effektiv tətbiqi üçün müasir təcrübələr kontekstində praktiki təklifləri hazırlamaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müqayisəli, analitik, konseptləşdirmə, sistemli yanaşma tətbiq olunub, eyni zamanda iqtisadçıların müxtəlif fikirləri, yerli və xarici kitab, mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin nəzəri və tədqiqat hissəsində elektron resurslardan, daha çox xarici ədəbiyyatların elektron variantlarından, xarici dillərdə olan məqalə və elmi işlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Biznes prosesin və onun informasiya texnologiyaları ilə uyğunlaşdırılması prosesinin öyrənilməsi və işlənmə dərəcəsi hələ də yüksək səviyyədə deyil. Əsasən təşkilat rəhbərlərin və menecerlərinin diqqəti biznes prosesin İnformasiya texnologiyaları ilə uyğunlaşdırılmasından çox, digər məsələlərin həllinə yönəlmişdir. Bu mövzuda bir çox ədəbiyyat yazılsa da, əsasən bunlar hamısı nəzəri əhəmiyyət daşıyır və praktikada tövsiyə olunan məsləhətlərə nadir hallarda əməl olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələr elektron ticarət sahəsində, idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətlə bağlı olan sahədə, tədris prosesində tətbiq oluna bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatımız biznes, idarəetmə üzrə araşdırma edən tədqiqatçılar üçün olduqca vacibdir. Bu zaman tədqiqatda qeyd edilən uyğunlaşma metodlarından, təkliflərdən istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: elektron ticarət, elektron biznes, internet, idxal-ixrac

CUSTOMS REGULATION OF ELECTRONIC TRADE IN IMPORT-EXPORT OPERATIONS IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the subject: In our time, especially since the beginning of the XXI century, information technologies are one of the main factors influencing the development of society and the economy. The widespread use of information technology raises the question of adapting business processes to information technology.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to analyze the role of e-commerce in the process of economic development, to determine what mechanisms and conditions affect the development of business processes in export-import operations, to develop specific practical proposals in the context of best world practice.

Used research methods: During the research, a comparative, analytical, conceptual, systematic approach was used, as well as various opinions of economists, local and foreign books and sources were used.

The information base of the research: In the theoretical and research part of the dissertation, electronic resources were used, mainly electronic versions of foreign literature, articles and scientific works in foreign languages.

Restrictions of research: The degree of knowledge and development of the business process and its adaptation to information technology is still not high. The main focus of the leaders and managers of the organization is on solving other issues, and not on adapting the business process to information technology. Although much literature has been written on this subject, it is mostly theoretical and recommendations given in practice are rarely followed.

The novelty and practical results of investigation: The results obtained as a result of the research can be used in the field of e-commerce, in the field of e-commerce, in import-export operations, in the educational process.

Scientific-practical significance of results: Our research is very important for researchers doing research in the field of business and management. In this case, the adaptation methods and suggestions mentioned in the study can be used.

Key words: e-commerce, e-business, internet, import-export.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AB	Avropa Birliyi
EFT	Elektron Pul köçürmələri
ÇXR	Çin Xalq Respublikası
DTT	Dünya Ticarət Təşkilatı
XİZ	Xüsusi İqtisadi Zona
EDİ	Elektron Məlumat Mübadiləsi
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	8
I FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Beynəlxalq elektron ticarətin yaranması üçün sosial-iqtisadi şərtlər.....	11
1.2. Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin müasir xüsusiyyətləri.....	17
1.3. Respublikada elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsinin hüquqi aspektləri.....	21
II FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN GÖMRÜK TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR ŞƏRAİTDƏ TƏHLİLİ.....	28
2.1. İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin seqmentləri.....	28
2.2. İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin vəziyyəti və inkişaf perspektivləri.....	33
2.3. Azərbaycan Respublikasında İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsi.....	40
III FƏSİL. İDXAL - İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN GÖMRÜK TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	46
3.1. Beynəlxalq elektron ticarətin inkişafı mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	46
3.2. İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsində xarici təcrübə.....	55
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	62
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	66
Cədvəllərin siyahısı.....	69
Diagramların siyahısı.....	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tam hüquqlu subyekti kimi xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılması və inkişafını ali məqsəd olaraq qarşıya qoyması bir sıra mühüm problemlərin kompleks həllini tələb edirdi. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi sisteminə etibarlı tərəfdaş kimi inteqrasiyası onun xarici iqtisadi fəaliyyətinin optimal parametrlərinin təyin edilməsini, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələrinə əlverişli şəraitin təmin edilməsi üçün gömrük işini günün tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə qurulmasını, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi vasitəsi kimi xüsusi gömrük proseduralarından istifadənin məqsədə uyğunluğunu ön plana çəkir.

Onlayn ticarət bazarının daim böyüməsi sahibkarlar üçün bir çox imkanlar yaradır. İlk baxışdan bu ticarət növündə heç bir çətinlik yoxdur, sadəcə başlamaq.

Bu səbəbdən hər gün çoxlarla onlayn mağaza açılır. Onlayn mağazalar tərəfindən ölkəyə və ya ölkədən göndərilən malların tənzimlənməsi dövlət gömrük nəzarətində maraqlıdır. Bu baxımla, e-ticarət satış sahəsində getdikcə daha güclü bir mövqe tutur və buna görə xüsusi diqqət tələb edir. Digər bir tərəfdən hər bir ölkənin global iqtisadi məkanda tutduğu mövqenin xarici ticarətin inkişaf səviyyəsindən, xarici əlaqələrin xüsusiyyətlərindən asılı olması xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini labüd edir. Məhz bu baxımdan qeyd etmək istərdim ki, seçdiyimiz mövzunun aktuallığı xarici iqtisadi əlaqələrin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf strategiyasındakı rolu ilə müəyyən edilir.

AB-də Elektron ticarətin inkişafı bu sahədə effektiv gömrük idarəetmə sistemlərinin yaradılmasını tələb edir. Ticarətin asanlaşdırılması üçün gömrük qaydalarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat probleminin qoyuluşunun ən əsas məsələsi ölkədə idxal ixrac problemini ətraflı təhlil etmək, ölkələrin və cəmiyyətlərin qarşılaşdığı problemlərin həll olunmasına kömək edəcək təkliflərin

irəli sürülməsidir. Həmçinin ölkəmizdə bu mövzunun öyrənilməsinə yetərincə olmasa səbəbi ilə vacib xarakter daşıyır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda gömrük məsələlərində baş verən idxal ixrac məsələlərinin problemini tədqiq etmək, yaranma səbəblərini, həll yollarını, elektron ticarətin bu məsələdə vacibliyini və beynəlxalq təşkilatların bu problem qarşısında mövqe və təkliflərini araşdırmaqdır. Bu problemin həll yollarına nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Beynəlxalq elektron ticarətin yaranması üçün sosial-iqtisadi şərtlərini;
- Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin müasir xüsusiyyətlərini və elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsinin hüquqi aspektlərini;
- İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin vəziyyəti və inkişaf perspektivlərini;
- İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsini;
- İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə diqqət yetirmək.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyektı dünya ticarətinin yeni bir seqmenti kimi çıxış edən elektron ticarət və onun gömrük tənzimlənməsi.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində empirik (müşahidə, müqayisə) metod ilə yanaşı analiz-sintez və induksiya və deduksiyadan istifadə edilmişdir. Tədqiqatda empirik metodunun növü olan müşahidə üsulunda istifadə etməklə ölkədə baş verən gömrük problemlərini, cəmiyyətə təsirini həm birbaşa müşahidə yolu ilə gömrük qanunlarını, internet resurslarının köməyi ilə öyrənə bilirik. Müqayisə növündən istifadə bizə dünyada baş verən prosesləri müqayisə və təhlil etməyə onların yaratdığı həll yollarını araşdırmağa kömək edəcəkdir. Analiz-sintez metodu zamanı biz gömrük tənzimləmələrində problemi müəyyən məntiqli hissələrə bölüb onları dərinləndirib, sonra isə sintez metodu köməkliyi ilə idxal və ixrac böhranı çərçivəsində vahid bir hala gətiririk. İnduksiya-deduksiya metodu biz hər iki metoddan istifadə edəcəyik, bu zaman bəzən biz gömrük tənzimləmələrini böhranını yaradan fərdi si-

yasi, iqtisadi, sosial, ekoloji problemdən ümumi böhrana keçid edəcəyik bu induksiya metodudur bəzəndə ümumi qanunlar böhrandan bu böhrani yaranmasına kömək edən fərdi problemləri araşdıracağıq bu isə deduksiya metodudur.

Tədqiqatın informasiya bazası: İstifadə olunan məqalə, monoqrafiya və dərsliklər əsasən 3 dildə: İngilis, Azərbaycan və Türk dillərindədir. Bundan əlavə tədqiqat işinin yazılmasında internet resurlarından da istifadə edilir. Burada əsas məqsəd müxtəlif ölkələrin və millətlərin iqtisadi proseslərə baxış bucağını öyrənmək, oxşarlıqları və fərqləri müqayisə etməklə, tədqiqatın praktik və nəzəri əhəmiyyətliliyi artırmaqdır. İqtisadi proseslərdə baş verən dəyişikliklərin düzgün müqayisə edilə bilməsi üçün əsasən tərəfsiz beynəlxalq təşkilatların statistik nəşrlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiq olunan işdə Elektron ticarət prosesləri haqqında nəzəri əsaslar üzrə və Azərbaycan dilində məlumatların yetərsizliyi araşdırmadakı əsas çatışmazlıq sayılır. Bununla yanaşı ikincil tədqiqatların müəyyən hallarda təhrif edilməsi və köhnəlməsi ilə birlikdə mövcud global bazarın aktual tendensiyalarının əks etdirə bilməməsi tədqiqatın məhdudiyyətlərindən biridir. Bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması üçün əsasən birincil tədqiqat mənbələrinə müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işi zamanı əldə olunan nəticələr, göstərilən fikirlər, təkliflər, tövsiyələr gömrük probleminin mahiyyətinin anlaşılmasında, bu problemin yaranmasına və böyüməsinə səbəb o amillərin öyrənilməsində, problemin həll yollarını öyrənilməsində istifadə oluna bilər.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat sahəsində qazanılmış nəticələr e-ticarət sahəsində, idxal-ixrac əməliyyatlarında e-ticarətlə bağlı olan sahədə, tədrisdə tətbiq oluna bilər.

I FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Beynəlxalq elektron ticarətin yaranması üçün sosial-iqtisadi şərtlər

Elektron ticarət anlayışı on beş əvvələ qədər Azərbaycanda insanlar üçün aydın olmayan bir sahə idi. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tam hüquqlu subyekti kimi, xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılması və inkişafını ali məqsəd olaraq qarşıya qoyması bir sıra mühüm problemlərin kompleks həllini tələb edirdi. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası – dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətini birbaşa olaraq ticarət göstəricilərinin müəyyən edilməsini, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələrinə əlverişli şəraitin təmin edilməsi təyin edirdi. Gömrük işinin müasir tələblərinə uyğun olacaq səviyyədə qurulması- idxal-ixrac əməliyyatları iştirakçılarına təsir göstərmək prosesində iqtisadi siyasətin reallaşdırılmasına çoxsaylı təsir göstərir. Daima qarşılıqlı əlaqədə olma xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi vasitəsi kimi xüsusi gömrük proseduralarından istifadənin məqsədə uyğunluğunu ön plana çəkir.

Elektron ticarətin ilk sistemləri və üsulları, satışların avtomatlaşdırılması texnologiyalarının meydana gəlməsi və avtomatlaşdırılmış korporativ resurs idarəetmə sistemlərinin tətbiqi ilə yaranmağa borcludur. Elektron ticarət sistemi 1960-cı ildə Amerika şirkətləri American Airlines və IBM uçuşlar üçün yerlərin sifariş edilməsi prosesinin avtomatlaşdırılması üçün bir sistem qurmağa başladı. 1980- ci illərdə elektron ticarət anlayışı meydana gəlmiş və 1995- ci ildə ilk dəfə Amazon onlayn mağazası veb saytını açdı və internet vasitəsilə alqı- satqı prosesi baş tutdu. (Merchant Miva, 2014).

Ümumdünya Şəbəkəsinin inkişafı real həyatın müxtəlif sahələrinin yavaş-yavaş onlayn rejimə keçməsinə tövhə vermişdir. Bütün dünyada pandemiya şəraitinin olması daha çox fəaliyyət növləri və sahələrin onlayn fəaliyyətə keçməsinə səbəb oldu. Qloballaşma şəraitində müxtəlif ölkələrdə alqı-satqı əməliyyatlarını internet

üzərindən aparən, yalnız elektron ticarətlə fəaliyyət göstərən şirkətlərin sayı artmaqdadır. Misal üçün, “Amazon”, “Alibaba” və.s şirkətləri göstərmək olar. (Merchant Mi-va, 2013).Azərbaycanda da bir çox vətəndaşlar yalnız ölkəmizdə deyil xaricdən müəyyən mallar sifariş etməyi üstün tuturlar. Bunun səbəbləri fərqli amillər ola bilər. Mağazalardakı qiymətlərlə müqayisədə aşağı qiymətin olması daha səmərəli və rahat olması insanların elektron ticarətə olan marağını daha da artırır. Onlayn ticarət bazarının daim böyüməsi sahibkarlar üçün bir çox imkanlar yaradır. İlk baxışdan bu ticarət növündə heç bir çətinlik yoxdur, sadəcə bu sahə ilə dərindən məşğul olmaq və bu sahə üzrə daima təkmilləşmək lazımdır.

Biz elektron kommərsiya sisteminin bölgüsü dedikdə, nəinki müəyyən subyektlərə görə, həmçinin elektron kommərsiya sisteminin müəssisələrdə mövqeyinə görə, fəaliyyətində bir çox yenilik gətirilməsini müəssisənin daxilində elektron kommərsiya sisteminə əlaqəsini təşkil edir.

A) Elektron ticarət sisteminin təsnifatı aşağıdakı kimi qruplara bölünür:

B2B - (Biznes to Biznes).

Elektron kommərside B2B dedikdə biz,bir çox fərqli təşkilatlar arasında bağlılığını, qarşılıqlı əlaqələrini deyə bilərik.Satınalmalar sistemi dedikdə-(Procurement Systems)– bir məhsul alıcı və satıcılar ilə, hər zaman qarşılıqlı əlaqədə olan bir sistemidir. Mən uyğun olaraq deyə bilərəmki, sistemdə alıcı və satıcıların yerində xüsusi olaraq hüquqi şəxslər olur.Həçinin inkişafı sürətləndirmək üçün arxa ofislərdə mövcuddur.Bundan başqa, B2B sistemlərinə təchizat istiqamətində deyə bilərik. Biz deyə bilərikki o, müəssisə və obyektləri mal göndərmələri və logistika haqqında daima məlumat verir. (Марченко М. А., 2012)

B2C (Biznes-İstehlakçı).

Biz kommərsiyanını bu növünə onu deyə bilərikki, müştəri funksiyasını həmçinin ödənişlərini İnternet vasitəsilə həyata keçirən fərdi şəxs iştirak edir.

G2B (Administrasiya-Biznes).

Bu Administrasiyaya şirkətlərlə müxtəlif təşkilatlar arasında bağlanan bütün muqavilə sənədləri aiddir. Məsələn, Amerikada dövlət tərəfindən planlaşdırılan

məhsul alışlar haqqında məlumatlar İnternetə daxil edilir və hansı şirkətin təklifləri varsa onu elektron üsulu ilə göndərmək mümkündür.

C2C (İstehlakçı-İstehlakçı).

Bu münasibət dedikdə biz :

-Elektron kommertiya sistemini olduğu müəssisədə faktiki yerləşdiyi bölgüyə görə

- Elektron kommertiya sistemi aid olduğu müəssisənin bir obyekt kimi
- Elektron kommertiya sistemi aid olduğu müəssisənin başqa bir təsnifat sahəsi

kimi;

- Elektron kommertiya sistemi hər hansı bir törəmə şirkət kimi;
- Outsorsinq yəni digər təşkilatların xidməti kimi

C) Müəssisənin elektron formada kommertiya sisteminə qarşılıqlı münasibətinə görə:

• Elektron kommertiya sistemi ən yeni vasitə kimi, biznesin köhnə üsullarına yeni dəyişikliklər gətirilməsin kimi

Ç) Fəaliyyətin müasir xarakterinə və yaxud elektron kommertiya sistemi tərəfindən həyata keçirilən bəzi xidmətlərə görə:

- Bir qayda olaraq, əvvəllər işlək olmayan bir fəaliyyət sahəsi kimi;
- Müasir və yeni bir fəaliyyət sahəsi;
- Keçmiş işlərin yenidən bərpa olunması;

Sistemin istifadə olunmasına görə 2 mərhələyə bölünür:

Cari sistemdən yalnız bir dəfə istifadə edənlər (məsələn, elektron mağazada bir alış edən)

- Dövri istifadəçi (Cari sistemdən yalnız bir dəfə istifadə edənlər)
- Daimi istifadəçi(daima sistemdən istifadə edənlər)

B2C haqqında başqa məlumatlar da verə bilərik.

Office programlarının tərtibatı(bazada olan mallar, qiymətlər və s)

front-office- məlumatı göndərən cari səhifə yaradır. Həmçinin xüsusi təkliflər formalaşdırır.

Şəbəkə mağazanın Web portalına girir və Web-sayt elektron vitrin kimi çıxış edir ki, burada bütün malların nisbi kataloqu mövcud olur. Burada informasiyasını qeydiyyat üçün qeyd etmək, hər hansı bir sifarişini formalaşdırmaq, sifarişini tərtib etmək, informasiya almaq, ödənişini etmək və s. mümkün olur. (Elektron ticarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2005)

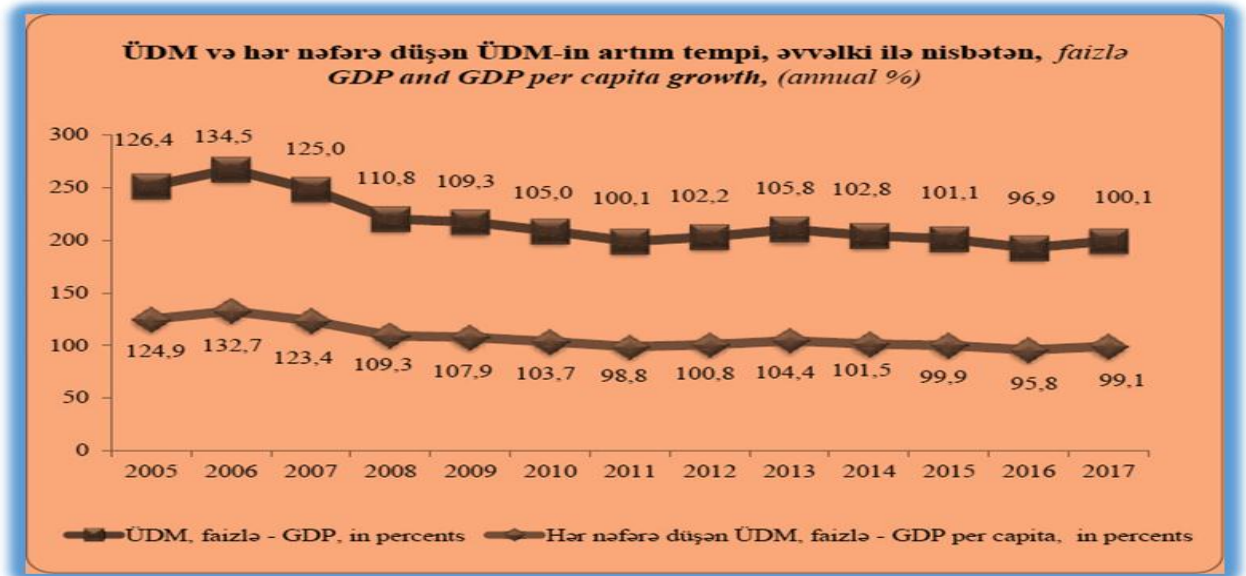
Elektron ticarətin ənənəvi ticarətdən fərqli xüsusiyyətləri arasında qeyd ediləndir: coğrafi maneələrin olmaması mal və xidmətlərin yeni satış bazarlarına çıxarılmasına imkan verir; yüksək rəqabət səviyyəsi; anbar və pərakəndə satış sahələrində fiziki məhdudiyyətlərin olmaması səbəbindən bir elektron mağazanın potensial tutumu ənənəvi mağazaların tutumundan çox yüksəkdir. (Андреева А.Ю., 2009)

Bu baxımdan da e-ticarət satış sahəsində getdikcə daha güclü bir mövqə tutur və buna görə xüsusi diqqət tələb edir. Digər bir tərəfdən hər bir ölkənin qlobal iqtisadi məkanda tutduğu mövqənin xarici ticarətin inkişaf səviyyəsindən, xarici əlaqələrin xüsusiyyətlərindən asılı olması xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini tələb edir. Məhz bu baxımdan qeyd etmək istərdim ki, seçdiyimiz mövzunun aktuallığı xarici iqtisadi əlaqələrin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf strategiyasındakı rolu ilə müəyyən edilir.

Millətin və xalqın iqtisadi rifahını və həyat tərzini göstərən ən bariz nümunə ÜDM göstəriciləridir. Əgər bizə bir insanın maddi göstəricilərini qiymətləndirmək lazımdırsa, biz ilk növbədə gəlirlərinə fikir verəcəyik. Gəliri yüksəkdisə deməli həyat səviyyəsi yüksəkdisə ehtiyaclarında çoxunu ödəmə qabiliyyətinə malik olacaqdır. İqtisadiyyatın qiymətlənmə vəziyyətində eynilə qiymətləndirilir. Ölkənin iqtisadiyyatının yaxşı və yaxud pis olduğunu bilmək üçün ümumi təsərrüfat subyektlərini toplam gəlirlərini bilməliyik. Bu zaman biz ÜDM hesablayaraq problemləri bilə bilərik. ÜDM həmçinin subyektlərin ümumi gəlirini, həm də malların istehlak həcminin cəmini özündə göstərə bilir. Biz həmçinin bilirik ki, ümumi iqtisadiyyatda gəlirlərin həcmi normalda xərclərlə üst-üstə düşməlidir. Burada məntiq ondan ibarətdir ki, hər iki tərəf yəni alıcı və satıcı bu prosesdə iştirak edir. Birinin xərclədiyi dollar digərinə

gəlir kimi qeyd edilir. Elektron ticarətin inkişafı bu sahədə effektiv gömrük idarəetmə sistemlərinin yaradılmasını tələb edir. Ticarətin rahatlaşdırılması üçün bəzi gömrük qaydalarının daha çox inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır. Son illərdə ticarətin bu sahəsi insanlar arasında müntəzəm inkişaf etdi.

Diqram 1: ÜDM-in müəyyən illər üzrə artım sürəti

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az>

Ticarətin rahatlaşdırılması üçün bəzi gömrük qaydalarının daha çox inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır. Son illərdə ticarətin bu sahəsi insanlar arasında müntəzəm inkişaf etdi. Bu sahə insanlarda maraq yaratdı və, çoxları bu sahəyə çoxlu yatırımlar, investisiyalar yatırdı. Nəticədə e-ticarət şirkətləri qurulmağa başladı. Elektron ticarətin inkişafı da "Elektron hökumət" Dövlət Proqramının prioritetlərindən biridir. (Elektron imza və elektron sənəd haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2004)

Müasir dövrdə insanlar istənilən yerdən uyğun şəraitdə istədiyi məhsulları sifariş edə bilirlər. Bu zaman onların həm ölkədaxili həm də ölkəxarici məlumatları təhlükəsiz şəkildə qorunur. Hökumət tərəfindən elektron ticarətin inkişafı üçün müxtəlif tədbirlər keçirilir. Hesablamalara görə deyə bilərik ki, elektron ticarətin miqdarı ölkədə 2018-ci il üzrə 18.4 milyon dollar olub. 2022-ci ildə bu rəqəmin 33.7 milyon

dollara çatacağı proqnozlaşdırılır. Bizim ölkəmizdə E-ticarətin artım tempi 2 dəfə ol-
sa belə, pərakəndə ticarət payı faiz etibarı ilə 0,2 faizdir, inkişaf etmiş ABŞ və Avro-
pa da isə bu 15-20 faizə civarıdır. Bu aspektdə fəaliyyətin hamısının onlayn həyata
keçirilmədiyi əməliyyatlar daxildir. Bir web sayt, haqqında bir alıcıya məlumat ver-
mək, prosesin idarə olunması onlayn Elektron ticarətin İnternet vasitəsi ilə satış və
alış-verişə aiddir. Bu həyata keçirildiyi bir məhsul olub elektron ticarətdə rol oynaya
bilər. Ümumiyyətlə e-ticarətin statistikasını ümumi bir model kimi göstərmək olar.
Eynilə bir mal istehsalçısı-digər ölkələrdəki distribyutorlardan və ya pərakəndə
satıcılardan öz elektron ticarət kanallarını istifadə edərək müştərilərə mal satmaqdan
asılı ola bilər. E-ticarət, demək olar ki, bütün məhsul və xidmətlər onlayn olduğu
üçün həm böyük, həm də kiçik müəssisələr üçün praktik olaraq vacib bir yanaşmadır.
Güclü bir elektron ticarət varlığına sahib olmaq, səmərəliliyi və məhsuldarlığı artır-
 bilər, xərcləri azalda bilər. Həqiqətən də, əgər siz heç olmasa iş əməliyyatlarınızın
bir hissəsini onlayn bir modelə köçürməmişsinizsə, bunu edən rəqiblərin böyük
təhdidləri ilə üzləşə bilərsiniz. Onlayn satış üçün fərsətlər böyükdür və artmaqdadır.
Məsələn, Kanadalı şirkətlər onlayn satış edərkən onların əsas məqsədi-xarici bazar-
larda yeni müştərilər araşdırıb tapmaq, 7/24 iş qabiliyyəti, ucuz bazarlarda yeni
bazarlara çıxmaq, müştərilərin nə axtardığını anlamaq, real vaxt satışlarını izləmək
kimi bölgüləri elektron ticarətdə həyata keçirirməkdir.

Elektron ticarətin qlobal pərakəndə prosesində ki, rolunu da qeyd etməmək ol-
maz. Tərifə görə ixracat-mal və ya xidmətlərin ticarət və ya satış üçün xarici bir
ölkəyə göndərilməsi və ya daşınmasıdır. (Elektron imza və elektron sənəd haqqında Azər-
baycan Respublikasının Qanunu, 2004)

1.2. Azərbaycanda idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin müasir xüsusiyyətləri

Beynəlxalq ticarətlə müntəzəm məşğul olan ümumi ticarət əməliyyatlarının gömrük strategiyası olması şərtidir.

Məşğul olan, bütün ticarət əməliyyatlarının gömrük strategiyası olmalıdır. Uğurlu gömrük əməliyyatları, qlobal ticarət əməliyyatlarınızı genişləndirmək, ticarət nüfuzunuzu qorumaq və iş riskinizi azaltmaq üçün hazırlanmışdır. İdxal və ixrac əməliyyatları daxil olmaqla gömrük prosesləri, hava, dəniz nəqliyyatı, kuryer və yol nəqliyyat daşınmalarını əhatə edən beynəlxalq lojistik hərəkətlərin əsas xüsusiyyətləridir. Gömrük idxal və ixrac əməliyyatları IPR, OPR, Müvəqqəti Giriş, Son istifadə və Gömrük (Gümrüklü) Anbar daxil olmaqla xüsusi gömrük prosedurlarından da istifadə edə bilər. İşiniz gömrük işləmə müddətlərinizi asanlaşdırmağa kömək edə biləcək Səlahiyyətli İqtisadi Status (AEO) statusundan da faydalana bilər. Gömrük İdxal və İxracat prosesləri, Ticarət Uyğunluğu, Lojistik və Texnologiya həlləri hamısı birlikdə işləmək və mallarınızı planlaşdırma, maliyyət, qurma, izləmə və sonra müştərilərinizə çatdırmaqda kömək edəcəkdir. xüsusi məsləhət xidmətləri dəstəyi, Səlahiyyətli İqtisadi Operator (AEO) quruldu. Bu həmçinin Ticarət Uyğunluğu qurulmasında demək idi. Gömrük idxal və ixrac əməliyyatları beynəlxalq multimodal logistik əməliyyatları üçün vacibdir, çünki bunlar olmadan məhsullarınızı beynəlxalq müştərilərə satmaq və ya beynəlxalq tədarükçülərdən xammal əldə etmək olmazdı. Milli sərhədlərdə beynəlxalq ticarəti izləmək üçün gömrük var. Gümrüklər, işinizi haqsız rəqabətdən qoruyur, eyni zamanda gələn göndərilmələrə vergi yığır. Gömrük idxal və ixrac əməliyyatları, həmçinin iş strategiyanızı dəstəkləmək üçün hazırlanmış IPR, OPR, Müvəqqəti Giriş, Son istifadə və Gömrük (Gümrüklü) Anbar daxil olmaqla xüsusi gömrük prosedurlarından istifadə edə bilər. (Полтораднева Н.Л., Завьялова Д.А., 2018: s. 343),

Təsdiqlənmiş iqtisadi operator, arasında bağlanmış bir konvensiyaya əsasən verilən bir statusdur. Gömrük Ümumi Müdirliyi və əlaqədar operator, qurulan hər hansı bir təşəbbüs üçün xarici ticarət və / və ya maddi-texniki fəaliyyətlə əlaqəli bir

fəaliyyət həyata keçirir. Gömrük idarəsi tərəfindən və müəyyən edilmiş minimum şərtləri yerinə yetirmək olur. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi kateqoriyası və ondan irəli gələn sadələşdirmə Gömrük Ümumi Müdirliyi, təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu verir xarici ticarət həyata keçirən müəssisələrə Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi kateqoriyası fəaliyyətləri daxilində əməliyyatlar olur. Gömrüklərin Sadələşdirilməsi çərçivəsində təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu almaq üçün prosedurlar kateqoriyası, təşəbbüs aşağıdakı şərtləri yerinə yetirilir. Gömrük vəziyyətini, xüsusən dərhal üç il üçün qanuni qaydada olmalıdır.

Müraciətinin verildiyi tarixdən əvvəl; nizamlanmış vergi vəziyyətinə sahib olmaq, ondan əvvəlki üç il ərzində ödəmə qabiliyyətli bir maliyyə vəziyyətinin olmağı üstünlükdür. Müavinət almaq üçün müraciətin verildiyi tarix- təşəbbüs üçün qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Kommersiya uçotuna sahib olmaq və gömrük çeklərinin tələblərinə cavab verən kompüterləşdirilmiş səhm uçotu və arxivləşdirmə şirkəti -gömrük xidmətləri tərəfindən qəbul edilmiş etibarlı prosedurları itki, məhv olmaq kimi proseslərdən qoruyur. Has konvensiya tərəfindən müəyyən edilmiş müddət bitdikdən sonra mallarına sahib olmaq imkanı verir. Bütün gömrük əməliyyatlarının adı olaraq bilinən regional bir gömrük idarəsinə tabe olması və səlahətlərinə onda olması gərəkdir. Ortaya çıxacaq çətinliklər və lazım olduqda onu tamamlayarkən onu dəstəkləyən gömrük rəsmiyyətləri malın gəlməsindən əvvəl gözlənilən gömrük bəyannamələrinin təqdim edilməlidir. Təhlükəsizlik altında təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusunun verilməsi şərtlərinə əməl edilməlidir. Nəhayət sonda Gömrük Ümumi Müdirliyi təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu verəcəkdir.

Təhlükəsizlik və Təhlükəsizlik kateqoriyası altında fəaliyyətləri birbaşa və ya əlaqəli müəssisələrə- dolayısı ilə Gömrük Ümumi Müdirliyinin müdaxilə sahəsinə daxildir. Aşağıdakı təbəqələr Xüsusi bu statusdan faydalana bilər:

- ekspeditorlar;
- gömrük agentləri;
- rəhbərlik və idarəetmə operatorları;

- gəmi sahibləri;
- saxlama yerləri və gömrük rəsmiləşdirilməsi və ixracı sahələrinin operatorları;
- başqaları adından xüsusi anbarların operatorları;
- ictimai anbarların operatorları;
- ticarət dəniz limanları və hava limanlarının operatorları;
- maddi-texniki sahələrin operatorları;
- biznes parklarının operatorları.

Yuxarıdakı status üçün göstərilən şərtlərə əlavə olaraq, əldə etmək istəyən təşəbbüslər Təhlükəsizlik və Təhlükəsizlik kateqoriyası altında təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu yerinə yetirməlidir. Bəzi şərtlər isə xüsusi vacibdir. Onlar, təhlükəsizlik və təhlükəsizlik standartlarına uyğun olaraq – binaların, insanların və mallar üçün bütün lojistik zəncirin qorunmasına məsuliyyət daşıyırlar. Bu fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün lazımi mənbələrə və avadanlıqlara sahib olmaqda vacib şərt-dir. Təhlükəsizlik altında təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu almış müəssisələr fəaliyyət sahələrinə görə bunlardan faydalanır: sadələşdirmələr; gömrük sənədləri və bəyannamələrinin prioritet işlənməsi; normal iş saatları xaricində idarə olunan mallar üçün gömrük rəsmiləşdirmələrinin tamamlanması; tranzit prosedurlarının asanlaşdırılması; maliyyə zəmanətlərinin gömrük tərəfindən qəbul edilmiş hər hansı digər üsulla dəyişdirilməsi; qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq idarəetmə; xüsusi ilə gömrük işçiləri arasından vahid bir həmsöhbət təyin edilməsi; müəssisənin qarşılaşa biləcəyi çətinliklərin həlli üçün məsuliyyət və mümkün olduğu təqdirdə, gömrük rəsmiləşdirmələrini tamamlamaqda onu dəstəkləmək.

Tam kateqoriya- Gömrük Ümumi Müdirliyi təsdiq edilmiş iqtisadi operatora statusu verir. Tam kateqoriyanın fəaliyyətlərini aid edilə bilər:

- daxilində xarici ticarət əməliyyatları aparan müəssisələr və əvvəlki qaydalarla müəyyən edilmiş şərtləri yerinə yetirmək;
- təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu almış müəssisələr kateqoriya Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və saxlanması,
- nəqliyyat və digər maddi-texniki fəaliyyətlərə sahib çıxan təşəbbüslər

Tam kateqoriya kateqoriyasında təsdiqlənmiş iqtisadi operator aşağıdakılardan faydalanır: mallar gəlməzdən əvvəl gömrük rəsmiləşdirilməsi rəsmiləşdirilməsinin tamamlanması; Bu qurumların razılığına əsasən texniki nəzarət prosedurlarını asanlaşdırılması rahatdır. Təsdiqlənmiş iqtisadi operator statusu almaq üçün aidiyyəti müəssisə olmalıdır. (Шкарупа Е.А., 2013: s.55).

Təsdiqlənmiş iqtisadi operator statusunun verilməsi (və ya verilməməsi) ilə bağlı son qərar ərizə təqdim olunduqdan sonra 120 gündən çox olmamaq şərti ilə edilməlidir. Qərar alınmış aidiyyəti müəssisəyə yazılı şəkildə bildirilməli və əsaslandırılmalıdır. Təsdiqlənmiş iqtisadi operator statusu verilməsi barədə razılığa gəlinsə, operator olacaqdır. Gömrük Ümumi Müdirliyi ilə bir konvensiyanın bağlanmasına dəvət edilir və verilən üstünlüklər və yerinə yetiriləcək öhdəliklər qoyulur. Statusuna görə bir mükafat sertifikatı verilir.

Konvensiya tarixindən sonrakı onuncu iş günündən etibarən qüvvəyə minəcəkdir. Təsdiqlənmiş iqtisadi operatorumzərurət yarandıqda monitoring yoxlamasına gedə bilər. Bəzi istisna hallarda təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusunun dayandırılması mümkün ola bilər. Faydalanan şəxs, mükafatlandırma şərtlərindən birinə əməl etmədikdə, faydalanan şəxs tərəfindən törədilmiş ciddi gömrük hüquq pozmalarının müəyyən edildikdə, təsdiq edilmiş iqtisadi operator tərəfindən dayandırılması barədə yazılı müraciət əsasında, vətəndaşların təhlükəsizliyi və təhlükəsizliyi, və başqa məqamlar olduqda status fəaliyyətini itirir.

Təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusu aşağıdakı hallarda geri alınır:

- təsdiq edilmiş iqtisadi operator statusunun dayandırılması müddətinin bitməsi;
- dayandırılma səbəblərini aradan qaldırmadıqda, tərəfindən törədilən ciddi gömrük hüquqpozmalarının müəyyən edilməsi operator statusu geri alınır.

1.3. Respublikada elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsinin hüquqi aspektləri

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarından geniş istifadə və yeniliklərin tətbiqi şirkətlərin qlobal bazarda rəqabət güclərinin artmasında mühüm rol oynayır. E-ticarət ilə təşkil edilən internet məlumat xərclərini aşağı salmaqla alıcı və satıcıların onlayn bazarda əlaqələrin qurulmasına imkan verir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox malları rəqəmsal olaraq çatdırılması mümkün deyil və bu zaman idxal-ixrac əməliyyatlarında gömrük tənzimlənməsi məsələləri əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, gömrük, logistika və digər məsələlərin istifadəsinə böyük ehtiyac yaranır.

Azərbaycan üçün xarici ticarət əməliyyatlarının ölkə daxilində idarə olunmasını-yəni gətirilməsinə və çıxarılmasını banklar təşkil edir. Hazırkı qanunvericilikdə qanun və qaydalar pozulduqda bu barədə gömrük orqanları banklara xüsusi tədbir görülməsini xəbər verirlər. Bəyannaməçi tərəfindən mal idxalı zamanı mallar mütləq bəyan edilir. Bu proseslər Gömrük bəyannaməsi kimi sənədləşir. Gömrük bəyannamələrini doldurarkən uyğun olaraq 3.1.1 bəndində olan bütün sənədlər olmalıdır. Auditorlar idxal prosesi zamanı sənədlərin GB-lərin sənədləri ilə birgə göndərilməsinə baxmalıdır. Gömrük bəyannamələrin doldurulması barədə 31.10.2014-cü ildə qərar qəbul edilmişdir. Bu qərarla bəyannamələrin doldurulma qaydaları və burada hansı məlumatların əks olunması barədə məlumatlar öz əksini tapır. Ümumilikdə Gömrük bəyannaməsində qeyd etdiyim məlumatlar öz əksini tapır. (Elektron ticarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2005)

- İdxalçı;
- İxracatçı;
- Daşıyıcı;
- Ödəniş kodları
- Gömrük rüsumu səviyyəsi, gömrük rüsumunun miqdarı, gömrük yığımları, ƏDV-sinin miqdarı, gömrük xidmət haqqları;
- Bəyan edilmə və gömrüyün nəzarətindən buraxılış vaxtı;
- Gömrük bəyannaməsinin bəyan edilməsi üçün vacib olan sənədlərin siyahısı;

- Göndərilmə və çatdırılma məntəqələri;
- Çatdırılma tarixi;

Gömrük Bəyannamələri hazırlanarkən, gömrük nəzarətindən buraxılmasına həmçinin rəsmiləşdirmə proseslərinə auditorlar xüsusi diqqət göstərməlidirlər. Gömrük bəyannaməsində ən önəmli göstərici gömrük rüsumlarıdır. Ölkəmizdə idxal mallarına gömrük rüsumları ilə bərabər ixrac malları üçün də gömrük rüsumları tətbiq edilir. İdxal və ixrac gömrük rüsumlarını Nazirlər kabineti müəyyən edir. Əgər əlavə rüsumları tətbiq etmək lazımdırsa mütləq Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunub təsdiq edilməlidir. İxdal-İxrac proseslərində malların gömrük dəyərinin ölçülməsinə Auditorlar baxış keçirməlidirlər.

Ölkəyə daxil olan malların gömrük dəyərini müəyyənləşdirilməklə idxalında tərəflərin arasında bağlanan müqavilə və invoys qiyməti əsas götürülür.

GB-lərdə vergilərin rüsumların hesablanması aşağıdakı formatda olur:

- ilk olaraq malların gömrük dəyəri;
- ikinci addım gömrük rüsumlarının məbləğinin tərtib olunması;

Qeyd etdiyimiz məlumatlar idxal edilən malların maya dəyərinin tərtib olunmasına birbaşa təsir göstərir. Məlumatların uçota qeyd olunmasına auditorlar xüsusi diqqət etməlidirlər.

Ənənəvi ixracat zamanı gördüyünüz tədbirlər, elektron ticarət dünyasına da aiddir: Kiminlə əlaqəli olduğunuzu bilin. Həmişə ünvanları yoxlayın və potensial bir müştərini və ya sifarişin gəldiyi ölkəni müəyyən edə bilmirsinizsə, razılaşmaya davam etməyin. Potensial müştərinin ölkəsinin digər xüsusiyyətlərini təsdiq edin. Rabitə infrastrukturu nə qədər yaxşıdır? Maliyyə sistemləri nə qədər sabitdir? Siyasi riskin hansı səviyyəsini təmsil edir? Bazar araşdırması aparın. Elektron potensialın qiymətləndirilməsinin əsas komponentidir. Bazar araşdırmasının prinsipləri, e-biznesin ixracı ilə ənənəvi ixrac üçün olduğu kimidir. Kredit qiymətləndirmələrini izləyin. Elektron biznesdə də eyni dərəcədə vacibdirlər. İpucu bütün ixracat əməliyyatlarında olduğu kimi lazımi araşdırma da müvəffəqiyyətin vacib şərtidir. Göndərmə və sənədləşdirmə Sənədləri İnternet vasitəsilə elektron şəkildə ötürə bilərsiniz,

bu da məlumatları kağız üzərində köçürməkdən daha sürətli və eyni dərəcədə etibarlı ola bilər. İnternet alətləri və sistemləri ayrıca göndərmə logistikinizə daha yaxşı nəzarət edə bilər və onlayn ödəmənin təşkili (mallar göndərilmədən əvvəl) mallar göndərildikdən sonra ödəniş yığmaqdan çəkinməyə kömək edəcəkdir. Onlayn ödəmə seçimlərinə üçüncü tərəf kredit kartı işləmə şirkətləri onlayn fond köçürmə xidmətləri və əvvəlcədən ödənişli kredit xidmətləri daxildir ki, bunların hamısı ödənişlərin və pul köçürmələrinin İnternet vasitəsilə həyata keçirilməsinə imkan verir. Bu şirkətlərin təqdim etdiyi xidmətlər bütün ölkələrdə mövcud deyil. Məsələn Kanada şirkətləri digər ölkələrdə istifadə olunan fərqli elektron ödəmə vasitələrindən xəbərdar olmalıdırlar. Bir elektron ticarət ixracatçısı, əlbəttə ki, ənənəvi metodlardan hər hansı biri ilə ödənilə bilər. Pərakəndə müştərilər, baxmayaraq ki, kredit kartı ilə ödəmə edirlər. Bir kredit kartı ilə ödəmə mümkün olmadığı və ya məqsədəuyğun olmadığı təqdirdə, bir əməliyyat haqqı olaraq müştərinin elektron ödəməsini (e-ödəmə) alan və sonra sizə köçürən bir şirkətin xidmətlərindən istifadə etməyi düşünə bilərsiniz. Bu ixtisaslaşmış müəssisələr tez-tez ödəmə sistemlərini aşağıdakı kimi xidmətlər ilə birləşdirirlər: kataloqlar, stoka nəzarət və sifariş emalı da daxil olmaqla onlayn mağazaların yaradılması saxtakarlıqdan qorunmasını təmin edir. Çoxdilli və çox valyuta dəstəyi təklif edir. Akkreditivlərin verilməsi onlayn, real vaxt əməliyyat əməliyyatının təmin edilməsi Çində başladı. Elektron ticarət profili Çində elektron ticarətin sürətlə genişlənməsi dünyada başlıqları aldı. Həm xarici, həm də yerli firmalar üçün iş mənzərəsini yenidən formalaşdırdı. Onsuz da dünyanın ən böyük, Çinin e-ticarət bazarı 2011-ci ildən bəri ildə 50% böyüdü və 2019-cu ilədək 1 trilyon dollar dəyərində olması gözlənilir. Çindəki əhalinin yarısından çoxu onlayn alış-veriş üçün Alipay-dan istifadə edir. Müştərilərinizə dəstək təkrar biznes təmin etmək üçün çox vacibdir. Bunu əlbətdə ki, telefon, e-poçt, faks və poçt sistemi kimi ənənəvi üsullarla edə bilərsiniz. Ancaq yaxşı bir e-biznes müştəri dəstək sistemi sizə üstünlük verə bilər. Sosial medianın potensial və müsbət və mənfi təsirləri, xüsusən də texnoloji qabiliyyəti olan müştərilərlə münasibətdə nəzərə alınmalıdır.

Məxfilik, potensial onlayn müştərilər üçün əsas narahatlıqdır. Hər hansı bir elektron əməliyyatın etibarlı olduğuna və məxfiliyinin və şəxsi məlumatlarının qorunacağına inandırmaq lazımdır. Bu baxımdan, Kanadanın Fərdi Məlumatların Qorunması və Elektron Sənədlər Qanunu, bir fərdi məlumat toplayarkən, istifadə etdikdə və ya açıqladıqda bir şirkətin əməl etməli olduğu qaydaları müəyyənləşdirir. Kanadalı ixracatçılar üçün Çində onlayn satış, birbaşa Kanadadan istehlakçıya göndərmə və ya gömrük, marka, marketinq və ödəmə daxil olmaqla bütün lojistik prosesi asanlaşdırma biləcək bir neçə üçüncü tərəf xidmət təminatçılarından birini cəlb etmək qəddər sadə ola bilər. Kiçik Kanada şirkətləri üçün ənənəvi olaraq çətin bir bazarın olduğu bazarda, e-ticarət, Çində özünə yer tapmaq üçün nisbətən düz bir yol təqdim edir. Alibaba'nın onlayn alış-veriş saytındaki Kanada Pavilyonu, Kanada məhsul və xidmətlərini Alibaba'nın 400 milyon istehlakçısı ilə əlaqə qurmaq üçün bir platforma ilə təmin edir. Daha çox məlumat üçün Kanadanın Şanxaydakı Baş Konsulluğundakı TCS, Kanadalı şirkətlərin Çin e-ticarət mənzərəsini anlamalarına kömək etmək üçün Çində e-Ticarətə Giriş adlı bir bələdçi kitabı hazırlamışdır.

Dekabr 2016 və Yanvar 2017 qlobal ticarət mütəxəssisləri arasında onlayn sorğu keçirdi. İstehsalçılar, malgöndərənlər, logistik təminatçıları və digər əlaqəli xidmətlər provayderlər arasında rəqabət gedirdi. Tədqiqatın məqsədi ölkəni təmin edən bir hesabat yaratmaq idi. Bu gün e-ticarətin bir görüntüsü və böyüməsinin təsiri on-line satışların, xüsusən də sərhədyanı onlayn satışların pərakəndə satışlarda olduğu kimi gündəmi zəbt etməkdədir. Məqsədimiz bu anketləri hər il keçirmək, bizə imkan verməkdir ki, il boyu olan məlumatları və meylləri nəzərdən keçirək. Bu ilk hesabat üçün biz dünyanın mövcud ssenarisi ilə başlamaq məqsədə uyğundur. Anket iştirakçılarının dördü üçü on-layn satışa sahibdir. Araşdırma apararkən, veb üzərindən satış etməyənlərin 65%-i yaxın gələcəkdə planlaşdırdığını söyləmişdir. Bu statistika qlobal dəyişikliyi dəstəkləyir. Artan internet ilə nüfuz etmə, mağazadan veb alış-verişə davamlı bir müştəri toplusu və ağıllı telefonların və tabletlərin yayılması, onlayn artım alış-veriş sektorunda çox böyük olmuşdur. Bununla əlaqəli açıq bir bazar fūr-

səti olduğu açıqca görünür. Bu strategiyani nəzərə alaraq, pərakəndəçilər daxil olmaqla şirkətlər, istehlakçı məhsullar, 3PL, e-ticarət bazarları və digərləri lazımdır. Ona görə də hərtərəfli bir plan hazırlanmalı və həll yolu olaraq ortaq olmağı düşünməlidirlər. Qlobal ticarət qaydaları və həmçinin təcrübələrində vacibdir. Qlobal miqyasda gəlirləri artıran və müsbət bir qlobal təmin edən bir strategiya istehlakçılar üçün e-ticarət təcrübəsi yaradılmalıdır. Qlobal ticarətdə idarəetmə sistemlərinin mükəmməlliyi-təşkilatların fəaliyyətlərini sadələşdirir və təmin edə biləcəyi deməkdir. Müsbət alış-veriş təcrübəsi olan müştərilər 2016-cı il ərzində bəzi problemlər hər dövəndə fasilələrlə aradan qaldırıldı. Yanvar ayında analitiklər müsbət meylləri və böyük bir ticarət yüksəlişini proqnozlaşdırdı, lakin qlobal ticarət olduğu zaman proqnozlar qısa oldu. İnformasiya Texnologiyaları Sazişi (ITA), Avtomatlaşdırılmış Ticarət Ətraf mühit (ACE) və IMMEX (Maquiladora) Proqramının hamısının yolu dəyişdirməsi gözlənilirdi. Ancaq qısa müddətdə dövlət məmurlarının anladığı kimi təkrarlanan gecikmələri gördük bir çox agentlik arasında yeni texnologiya platformalarının yayılması vacib göründü. Fevral ayında dünya səviyyəsində hava və okean yük daşımalarında eniş əlamətləri görülürdü və bütün il davam etdi. Sənayedə baş verən bu problemlər ilə pərakəndə satıcılara ciddi təsir etdi. Ona görə də veb üzərindəki böyük satışlara diqqət etdilər. 2016-cı ildə sənayenin üzləşdiyi çətinliklər 2017-ci ili keçdi. Lakin, sürət dəyişiklik sürətləndi, çevik və həssas olmağın mənasını tamamilə yenidən təyin etdi. Yerli onlayn satışlarla yanaşı, qlobal e-ticarət, xüsusi hədlərdə artdı. Onlayn alış-verişin artması 2016-cı ildə həm müsbət, həm də tarixi nisbətdə yüksəldi. Buda pərakəndə satıcılara mənfi təsirlərini göstərdi. 2016-cı il proqnozlarının siyahısı ilə desək: İnternet 2025 1-ci ilədək qlobal pərakəndə satışlarının 12,8% -ni təşkil edəcəkdir. (Schmidt R.H., Tyrell M. və Hackethal A., 2001: s. 25). Qlobal sərhədlərarası B2C e-ticarət satışlarının 2025-ci ildə 2.1 trilyon dollar səviyyəsində olacağı proqnozlaşdırılır Elektron Ticarət 2030-ci ilə qədər 3,5 trilyon dollar tutulacaq. Gömrük istehlakçılarının 40% -i başqa ölkədən mal alıb. İndi şirkətlərin 48% -i 50-dən çox ölkədə iş aparır. Hazırda şirkətlərin 35% -i beynəlxalq satışların

ümumi yarısından çoxunu həyata keçirir. İl keçdikcə e-ticarətin daha da genişlənməyi məlum oldu. Əvvəldən gözləniləndən daha çox iqtisadiyyatımıza təsir göstərdi: İstehlakçıların təxminən 1/3 hissəsi alış-verişə başladı. Hal hazırda 2020-ci il tətilləri zamanı alıcılarının 73% -i onlayn alış-veriş etməyi planlaşdırır. Amerikalılar 2020-ci il tətilləri mövsümü üçün bir nəfər üçün ortalama 1175 dollar xərclədi. Bu keçən ilə nisbətən 12% artım və 73% onlayn alış-veriş etdi. İngiltərə alıcıları keçən il 133 milyard funt sterlinq (164,57 milyard dollar) onlayn xərclədi, bu da 15,9% demək idi. 2015-ci ildəki 114,75 milyard funt sterlinqdən çoxdur. Nəticədə, ənənəvi pərakəndə satışa keçid birdən çox sahəni təsir etdi. Transformasiya İnstitutunda apardığı araşdırma Rəqəmsal əlaqə qurma haqqında idi. Niyə fiziki pərakəndə satış mağazalarının yenidən başlatma ehtiyacı var, istehlakçılar yeni təcrübə və ənənəvi pərakəndə satışa etibar etməməkdən məmnun qaldı. Buda problem yaradırdı. Təxminən 60% -i gələcəkdə birbaşa istehsalçılardan satın almağa açıqdır. Ənənəvi pərakəndə satış şirkətləri illər əvvəl onlayn bir satışa başladığıda, əməliyyatlar ümumiyyətlə segmentləşdirildi. Marketing, satış, yerinə yetirilmə, tədarük üzrə bölgülərə bölündü. Ancaq cəmiyyət dəyişdikcə, yeni bir alış dinamikasına, daha çox pərakəndə satış inteqrasiya olunur. Sadə səsənsə də konsepsiya, icra etmək çətin ola bilər. Qlobal e-ticarət xidmətləri göstərən şirkətlər müştərilərinin ehtiyaclarını anlamalıdır. Əsas məsələ rahatlıq və sərhədyanı ticarəti əhatə edən maneələri aradan qaldırmaqdır. Bu maneələr daim dəyişən qlobal ticarət mühitini, ölkələrə görə dəyişən və ziddiyyətli tarifləri daxil edin təsnifat tələblərini yerinə yetirməlidir. Bu çətinlikləri tam həll etmək üçün vaxtında girişi təmin etmək vacibdir. Qlobal ticarət məlumatlarına sifarişin girişi zamanı-məhsulların təsnifatına yiyələnmək və torpaq xərclərini hərtərəfli hesablamaq lazımdır. Bununla birlikdə, qlobal satış imkanları da müsbət bir müştəri təqdim etmək problemini ortaya qoyur. Yüksək nəqliyyat haqları, gizli xərclər, səhv rüsumlar, idxal və ixracatla mübarizə zamanı təcrübə qaydalar və məhsul məhdudiyyətləri buna misal gətirə bilərik. Aşılması lazım olan digər maneələr də var: Texnologiya, xüsusilə istehlakçı tərəfində sürətlə dəyişir, bu da yenilənməni daha yüksək səviyyəyə qaldırır. Həmçinin yalnız mövcud müştərilərə deyil, həm də yeni nəsillərə

müştəriləri tapıb onları cəlb etmək və satış həyata keçirməkdə vacib amilə çevrilib. Amazon və Alibaba kimi qeyri-ənənəvi mənbələrdən artan rəqabət birbaşa istehlakçıya satılması- şirkətləri e-ticarət işində qlobal imkanları artırmaq üçün yenidən düşünməyə vadar edir. Mobil cihazlar necə dəyişməsilə müştərilər müəssisələrlə əlaqə qurur və hərtərəfli məlumat almalıdır. qlobal ticarətin nüansları artdıqca internetə giriş dünya səviyyəsində mükəmməl böyümə fırtınası yaradır. Müştəri gözləntiləri həmişə olur. Servis imkanları, müştəri xidmətləri son illərdə artmışdır. Qlobal ticarət qaydaları dünyada daim artır və dəyişir. Yalnız ABŞ-da, İdarəetmə dəyişikliyini mövcud ticarət müqavilələrinin sökülməsinə gətirib çıxaracaqdır.

2016-cı il ərzində risk və təhlükəsizlik narahatlıqları səbəb yüksək səviyyə qaldırıldı. Hava şəraitindən gözlənilməz təbii fəlakətlər, keyfiyyət məsələləri (Samsung əla bir nümunədir), fərqli və qlobal tənzimləmə tələbləri, Yaxın Şərqdəki geosiyasi qeyri-sabitlik milyonlarla dollar zərərə başa gəldi.

Bölgələr üzrə qlobal yük oğurluğu ciddi problemlər yaratdı.

Bunlarla yamaşı logistika problemləri də var. Vacib İdxal məsələsində elektron ticarət əməliyyatları bir sıra problemlərlə qarşılaşdı: təxminən 36% -ə təsir edən nəqliyyat problemləri yaşandı. İdxal-ixrac prosesinin 29 % -ində gecikmə, cərimələr və tənzimləyici cəzalar nəticəsində marka şöhrətlərinə ciddi zərər dəydi. Ən sonda qlobal ticarət mütəxəssislərindən qiymətləndirmələri tələb olundu.

Birinci narahatlıq isə kibertəhlükəsizlik idi. Bu təhlükəsizlik baxımından çox vacib idi. İkinci ən yüksək narahatlıqlar bir zaman problemidir. Tənzimləmə zamanı (ticarət pozuntuları, cərimələr, çatışmazlıq səbəbindən gecikmələrdən qaynaqlanır sənədləşmə, geri çağırma və s) malların gömrükdə qalıb vaxt itirməsi milyon dollarların ziyanı gətirməsidir. Mənşə sertifikatları və sertifikatlarına izlənməni təmin etmək müəyyən uyğunluq olmalıdır. (Поляк Г.Б., 2008: s. 72).

II FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN GÖMRÜK TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR ŞƏRAİTDƏ TƏHLİLİ

2.1. İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin seqmentləri

Azərbaycan iqtisadiyyatın formalaşma inkişafı birmənalı qarşılıqlı xarici əlaqələrlə birbaşa bağlıdır. Çünki Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələri nümunə götürüb xarici integrasiyanı sürətləndirməlidir. Bu həm də çox vacib amildir. Bunu nəzərə alaraq dünya ticarətini ümumi bir sistemdə özünün bir sıra həm tələblərini həm də məhdudiyyətlərini irəli çəkir. Məhz buna görə iqtisadiyyat struktur sahəsindən tənzimlənməli və vahid sistem halında cəmlənməlidir.

Yerli iqtisadiyyatın formalaşma tənzimlənməsində xüsusi məqsəd vacib olan strukturun daima dəyişdirilməsi, təhlükəli olan uyğunsuzluğu tapıb düzəlişlər etməkdir. Ölkəmiz Azərbaycanda milli struktur xarakteriztikası ilkin nöbədə xarici ticarətin ortaq tənzimlənməsi, ardıcıl qarşılıqlı münasibətdən asılı olub tələb edir. Bu sahədə biz texnologiya səviyyəsinin artırılmasına, xarici bazara davam gətirən istehsal sahəsinə şərait yaradan yenidənqurma işləri görməliyik. Müasir dövrdə idxal-ixrac proseslərində iştirak edənlərə müvafiq təsir sahəsində iqtisadi siyasətin ardıcıl birinə qarşılıqlı təsir göstərən həmçinin bir-birini uyğun olaraq tamamlayan kompleks alətlərdən istifadə olunması lazımlığı xarici iqtisadiyyatın fəaliyyətin tənzimlənmə metodunun xüsusiyyətləridir.

Dünya Xarici ticarət sahəsində görünən odur ki, həm texniki, inzibati, iqtisadi olaraq ixrac edənlərə köməklik (maliyyə köməliyi) göstərilir. Bu zaman dövlət nəzarətidə mütləqdir. Biz bilməliyik ki, bu sahədə gömrük siyasətinin çox yüksək və əvəzolunmaz rolu vardır. Məncə Gömrük siyasəti ümumiyyətlə X/T dövriyyəsinin gömrük sərhədlərindən keçən mal və nəqliyyatın gömrük sistemlərinə uyğun formatda müəyyən etməsinə və dövlətin ölkəni tənzimlənməsi sahəsində uyğun istiqaməti müəyyənləşdirir. Gömrük siyasətinin yaradılması həmçinin burada iştirak edən fərqli proseslərin ümumi məcmusu, reallaşdırılmasının bəzi metodları, dövlət orqanları nəznindən G/T metodlarının düzgün istifadə qaydası gömrük siyasətinin alətlərini

təşkil edir. Ölkənin gömrük siyasəti dedikdə ümumilikdə xarici ticarət sahəsinin fəaliyyəti dövlət tənzimlənməsinin tərəfində təyin edilir. Belə fikirləşirəm ki, xarici ticarətin əsas hissəsi ticarət siyasəti qurub ona nəzarət etməkdir. Onların hüquqlarını həmçinin maraqlarını qorumaq, xarici hücumlardan qorumaq, bütövlükdə zərər vurulmasının qarşısını almaqdır. Təhlükəsizlik mövzusu ölkəmizin sosial, siyasi, özünü müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına yetəcək səviyyədə zərərdən qorunmasını nəzərdə tutur. Gömrük siyasətinin yaradılması, formalaşdırılması çox mürəkkəb bir proses sayılır. Qanunvericilik, icra, məhkəmə bu işlərdə birgə sahibkarlarla birgə reallaşır. Gömrük siyasətinin düzgün hüquqi normaları, birinci növbədə ona görə lazımdır ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin həmin sahədə və istiqaməti tənzimləyərkən reallaşdırılma vasitələri avtomatik mülkiyyət münasibətləri formasına müdaxilə etmiş sayılır. Ölkənin xarici münasibətləri dövlətin mənafeyi üçün beynəlxalq öhdəlik yaratdığından vacibliyə sayılır.

Ölkədə reallaşdırılan gömrük siyasəti birinci olaraq onun təşkili, idarə edilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu sahədə intensiv işlərin getməsi olduqca lazımlıdır. Çünki büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında yüksək pay sahibidir.

Azərbaycanın Respublikasının xarici siyasətində iqtisadi vəzifəsi dünya təsərrüfatı bağlılığını bərabər inteqrasiya etməsidir. 2007-ci ilin yanvar aylarında Azərbaycan 131 ölkə ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində 7.3 milyard ABŞ dolları idxal-ixrac prosesləri aparmışdır.

Mal əmtəə miqdarının dövriyyəsi 3.9 milyard dolları Respublikamızdan ixrac edilmiş, 574 milyon dollarlıq saldo əldə edilmişdir. Əvvəlki ilin 7 ayı ərzində fərqdə ixrac 9.3 və idxalda 2 faiz artım müşahidə olunur. İdxal-ixrac proseslərinin 30 faizi ABŞ-a, 26 faizi MDB dövlətləri ilə 47 faizi başqa dövlətlərlə aparılıb. Ümumi ticarət dövriyyəsinin 47 faizi Avropa ölkələrinə 45 faizi Asiya dövlətlərinə 7 faizi ABŞ-a, 0.1 faizi isə Okeaniyanın payına düşür. (Strandberg C., 2005: s. 14).

Ticarət əməliyyatlarının 5/4 hissəsindən çox hissəsi (81,3 faiz) Türkiyə, Braziliya, Rusiya, Çin, İtaliya, İran, Amerika, Ukrayna, Gürcüstan, Almaniya, Birləşmiş Krallıq, hesabına formalaşır.

Ümumi iqtisadi inkişafda vacib məqamlardan biridə keyfiyyətin yüksək göstəricisi beynəlxalq normalara cavab verən malların dünya bazarına inteqrasiyası ixracın potensialının daha da artırılmasıdır. Bu proses ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə, əlaqələrin dərinləşməsinə birbaşa təsir göstərdən amillərdəndir.

İlham Əliyev cənabları bu mövzunun inkişafı üçün müxtəlif fərman və qərarlar qəbul etmişdir. Həmçinin, sözügedən fərmanlara müxtəlif əlavələrin olunmasında bu sahəyə olan diqqətin göstəricisidir.

Artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycan iqtisadi artım tempinə görə regionda lider ölkədir. İndi də Azərbaycan bu yönümdə öz qabaqcıl mövqeyini saxlayır. Bu siyasətin əsası liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub və oğlu İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam elətdirilir.

Ölkənin böyük enerji ehtiyatlarına malik olması fonunda iqtisadiyyatın diversifikasiya siyasətinin müvəffəqiyyətlə reallaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyi, regionların inkişafını özündə ehtiva edən proqramlar, qeyri-neft sektorunun sürətli tərəqqisinə xidmət edən addımlar, zamanın tələblərinə uyğun olaraq aparılan zəruri islahatlar Azərbaycanın iqtisadi mövqelərini daha da möhkəmləndirməkdədir. Qeyd edilənlərin məntiqi nəticəsidir ki, ölkəmizdə məcmu istehsalın həcmi də durmadan artmaqda, yeni istehsal sahələri, müəssisələri formalaşmaqdadır. Bu, həm də bir vaxtlar Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulların indi ixracat mənbəyinə çevrilməsini şərtləndirməkdədir.

İqtisadi inkişafı xarakterizə edən göstəricilərə gəlincə, ilk növbədə qeyd olunmalıdır ki, təkcə 2004-2009-cu illər ərzində ölkəmizdə ümumi daxili məhsulun həcmi 2,8 dəfə artmışdır. Hətta global maliyyə-iqtisadi böhranın ən yüksək həddə çatdığı 2009-cu ildə ÜDM-nin real artımı 9,3 faiz təşkil etmişdir. Bu dövrdə kənd təsərrüfatında 3,5 faiz, rabitədə 13,1 faiz, ticarətdə 9,9 faiz, nəqliyyatda 9,3 faiz artıma nail olunmuşdur. (IMF Articles of Agreement, 2020: s. 5-7, 73-85).

2010-cu ilin göstəriciləri də ölkədə sosial-iqtisadi inkişaf prosesinin sürətlə davam etdiyini göstərir. Araşdırmalara görə 2010-cu ilin yanvar-aprel aylarında ÜDM

real ifadədə 5 faiz, o cümlədən neft-qaz sektoru üzrə 4,9 faiz , qeyri-neft sahələri üzrə 5 faiz artmışdır. Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kənd təsərrüfatı 1,4 faiz, rabitə sahəsi 24,9 faiz, nəqliyyat sahəsi 3,1 faiz, tikinti sahəsi isə 4,7 faiz artmış, qeyri-neft sənayesi üzrə 3,7 faizlik real artım qeydə alınmışdır.

Əldə edilmiş uğurlar respublikanın ixracının artmasını reallaşdırmış, qeyri-neft sahələrinin inkişafına da bilavasitə təsir göstərmişdir. Biz 2004-cü ili 2009-cu illə müqayisə etsək, ümumi ixrac 4,2 dəfə, qeyri-neft məhsullarının ixracı isə 1,7 dəfə çox olmuşdur. 2010-cu ildə də qeyri-neft məhsulları ixracında inkişaf davam etmiş və əvvəlki ilin uyğun dövrü ilə müqayisədə bu ilin ilk 4 ayında bütün enerji daşıyıcıları istisna olmaqla, qeyri-neft ixracı təqribən 2 dəfə artmışdır.

Bu uğurlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən və ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasına yönəldilmiş uğurlu siyasətin nəticəsində mümkün olmuşdur.

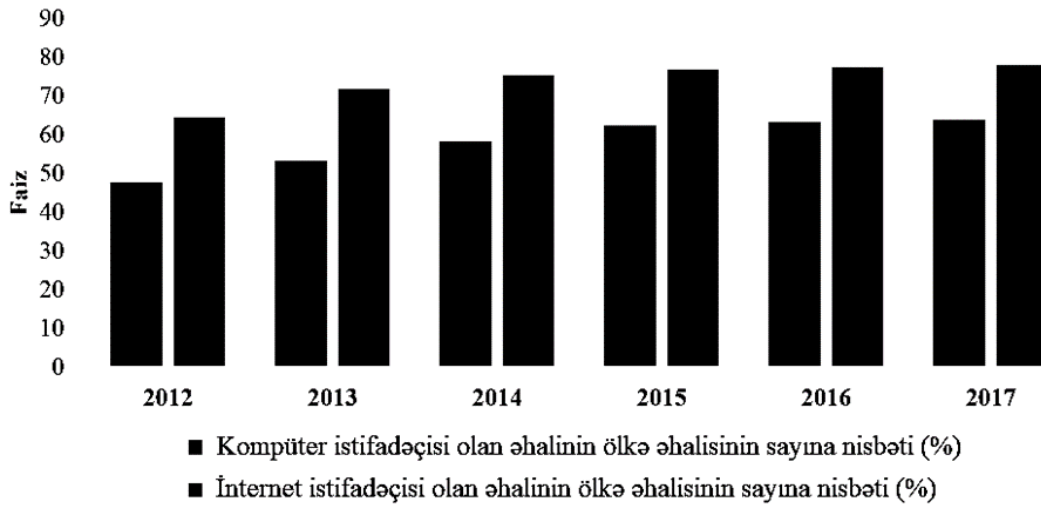
İqtisadi göstəricilər ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası ilə bağlı deyilənləri bir daha təsdiq edir. Belə ki, əgər ÜDM-də neft sektorunun xüsusi çəkisi 2006-cı ildə 53,8 faiz təşkil edirdisə, bu göstərici 2009-cu ildə artıq 47 faizə qədər azalmışdır. Nəzərə alınmalıdır ki, bu dövrdə neft hasilatı əhəmiyyətli dərəcədə artmış və keçən il 50 milyon tondan çox olmuşdur. Təkcə 2009-cu ildə qeyri-neft sektoruna neft sektoru ilə müqayisədə 3 dəfə çox investisiya yatırılmışdır.

Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların və uzaqgörənliklə müəyyənləşdirilən neft strategiyasının məntiqi nəticəsidir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal sarsıntılara qarşı dayanıqlıq nümayiş etdirmiş və beynəlxalq reyting qurumları tərəfindən bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin reytinglərinin azaldılmasına baxmayaraq, nüfuzlu Fitch Ratings Beynəlxalq Reyting Agentliyi açıqladığı son qiymətləndirməsində Azərbaycanın iqtisadi uğurlarını bir daha təsdiq etmişdir.

Şübhəsiz ki, yerli istehsal xarici bazarların xarici bazarın hesabına yerli mənbələri formalaşdıracaqdır. Azərbaycan iqtisadi cəhətdən keçid dövrünü artıq yekunlaş-

dırmışdır. Bizimdə qeyd etdiyimiz dəyişikliklər idxal-ixrac əməliyyatlarının ümumilikdə bazar prinsiplərinə, həmçinin beynəlxalq praktikaya uyğunlaşdırılması üçün atılan addımlardan biridir.

Diaqram 2: 2012-2018-ci illər ərzində əhalinin internetdən istifadəsi

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Bu istiqamətdə əsas dəyişiklik idxal-ixrac əməliyyatları zamanı təqdim olunan sənədlərin sayının azaldılmasıdır. Xatırladım ki, idxal ixrac əməliyyatlar rəsmiləşdirmə zamanı əlavə bəzi sənədlərin tələbini ləğv etmək yəni arada götürmək lazımdır. Bu zamanda, bu dəyişikliklər nəticəsində idxalı və ixracı müvafiq dövlət orqanlarının bir yerdə qərar qəbul edilməli, xüsusi əmtələrin və əqli mülkiyyətin ixracı və idxalı vaxtı sazişlərin qeydiyyatı və yoxlanılması aradan götürülmüşdür.

O cümlədən əqli mülkiyyətin idxalı və ixracı vaxtı müqavilələrin qeydiyyatı və ekspertizası tələbi də aradan götürülmüşdür. Qeyd olunan dəyişikliyə əsasən, həmin malların idxalı və ya ixracı ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər aidiyyəti dövlət orqanlarının rəylərini birbaşa gömrük orqanlarına təqdim etməlidirlər. Bu dəyişiklik çoxpilləliyin və vaxt itkisinin aradan qaldırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hesablaşma ilə bağlı prosedurların sadələşdirilməsi yerli sahibkarlar tərəfindən mal və xidmətlərin ixrac imkanlarının daha da genişləndirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin verdiyi fərmana görə dövlət müəssələri və yaxud müəssələri istisna sayılaraq, hüquqivə fiziki fərdlər tərəfindən malların ixracı vaxtı tələblər götürülür.

2.2. İdxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin vəziyyəti və perspektivləri

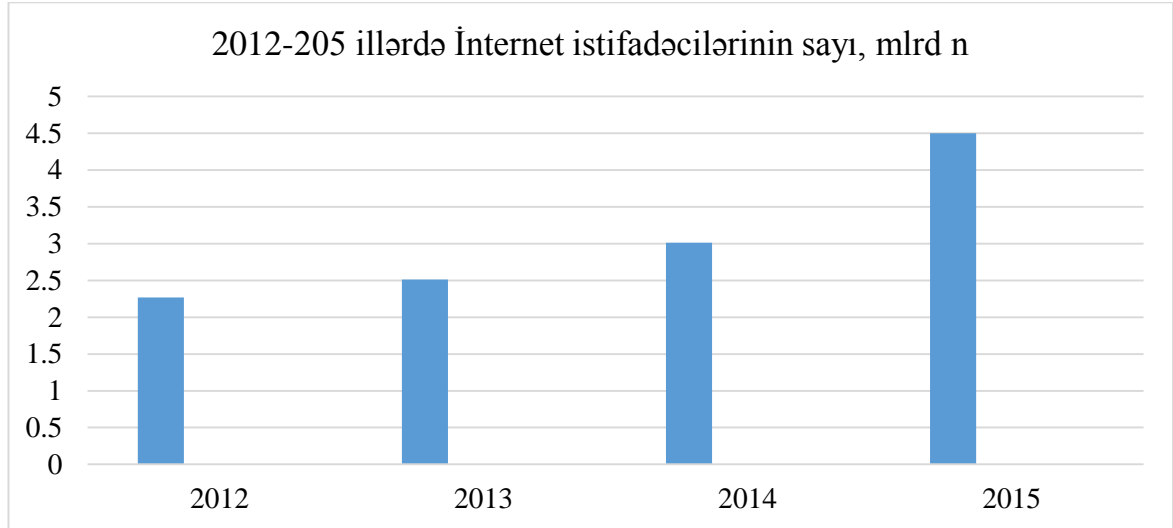
Hal-hazırda e-ticarət bazarının həcmi təxminən 20 milyard dollardır. Morgan Stanley-in böyük Amerika bank holdinqi, 2018-ci ildə Azərbaycanda e-ticarət bazarının həcmnin bir xeyli artacağını payının 4,5%-ə çatacağını proqnozlaşdırdı. (2015-ci ildə payı% 2 idi) və 2020-ci ilə qədər - müvafiq olaraq 72 milyon dollar və 7%-ə qədər yüksələcəyi gözlənilir. Azərbaycan BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransının B2C e-ticarət indeksində 2017-ci ildə 144 ölkə arasında 68-ci yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycanda,elektron ticarət hələ də global bazarda yerini artırmaq üçün iqtisadi potensialdan hələ tam istifadə etməyən gənc bir sahədir.

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi beynəlxalq elektron ticarətin ölkələr arasında həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan poçtu regionda tranzit mərkəz kimi fəaliyyət göstərir. Elektron biznesin inkişafı dövründə yerli sahibkarın məhsullarını istehlakçılara çatdırmaq, rəqabətin artırılması, resurslardan effektiv istifadə və s. elektron ticarətin təkmilləşdirilməsində dövlət dəstəyinin artırılması mühüm məsələdir. Buda ölkəmizin iqtisadi inkişafına töhfələrini verəcəkdir. OECD Elektron ticarətn inkişafı dünyanın istənilən tərəfində olan və hec bir vaxt məhdudiyəti olmadan 7/24 xidmət göstərməsinə imkan yaradacaq. Bu da ölkədə internetin inkişaf surətindən, əhalinin bu imkanlardan istifadəsindən asılıdır. (Qəribli E.A., Əzimzadə A.C. 2018)

Dünya ölkələrində elektron ticarət sahəsində muntəzəm olaraq işlər gedir. Elektron ticarətin inkişafı ilə bağlı strateji xəritələr hazırlanır.Bu sahədə geridə qalmaq rəqabət qabiliyyətini itirmək deməkdir.Elektron ticarətin ildən-ilə artması bəzi hallarda ölkələri məcburi halda bəzi addımlar atmasına məcbur edir. Bu siyasi addım kimi də qələmə verilə bilər. Böyük nüfuza malik olan ölkələr gələcək illərdə elektron ticarəti daha intensiv inkişafı barədə strateji xəritələr hazırlayırlar.Bu birbaşa ölkələrin inkişafına müsbət təsir göstərir.Bu sahədə geridə qalan ölkə rəqabət qabiliyyətini itirə bilər.

Həmçinin böyük dövlətlər üçün biznes mənbəyi olub, ölkələrin rifah halını yüksəldilməsində böyük tövələr verir. Elektron ticarət dinamikasının müsbətə doğru irəlləməsi, bütün dövlətlərində bu sahəyə marağın artmasına gətirib çıxarır. Biz inkişaf dinamikası ilə yaxınnan tanış olub, bu inkişafı yaxınnan izləyək

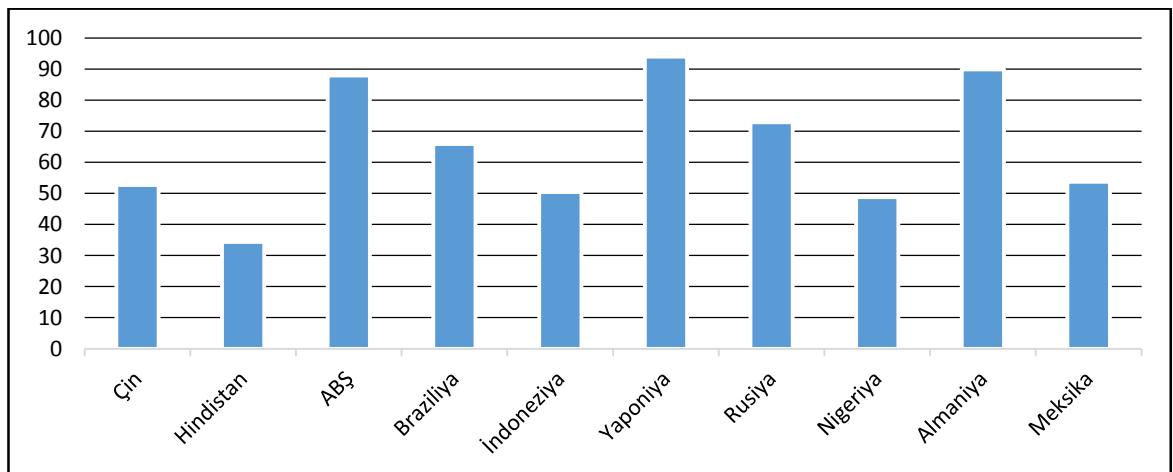
Diaqram 3: Dünyadakı İnternet istifadəçiləri sayının artım dinamikası

Mənbə: Azərbaycanın Statistik İnformasiya Xidməti, <https://www.azstat.org/> (01.12.2018)

Bu diaqramda görə İnternet istifadəçi sayı 2015-ci ildə dünyada təxminən 3.2 milyard insanı təşkil etdi (dünyanın təxminən 50% -əhali). Diqqət çəkir ki, həтта 7 il əvvəl bu rəqəm iki dəfə azdır.

Diaqram 4: İnternet istifadəçi sayına görə TOP 10 ölkə, 2017

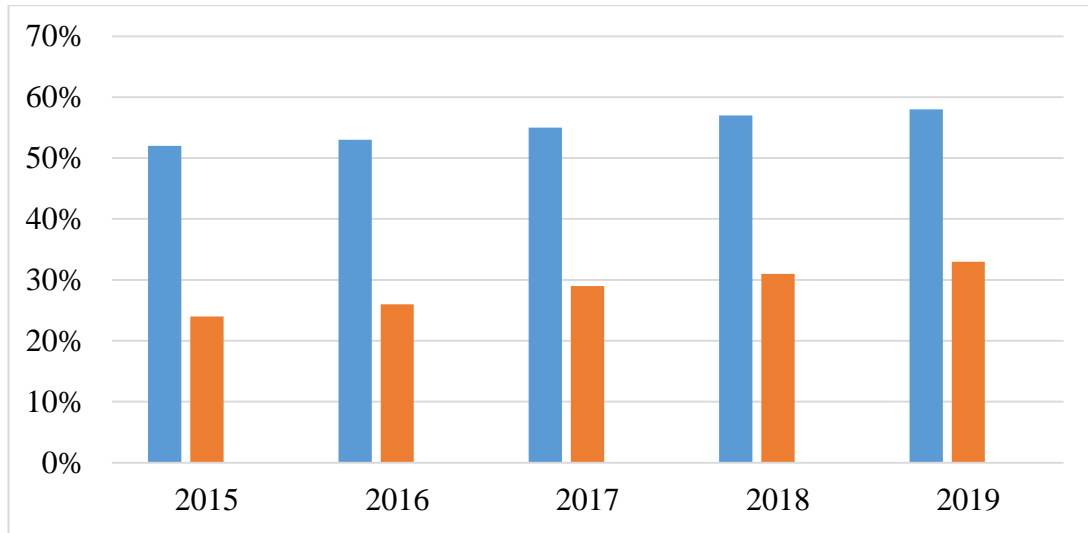
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Diaqramdan görüldüyü kimi, ən yüksək İnternet nüfuzu inkişaf etmiş bölgələrdə müşahidə olunur; ABŞ, Almaniya və Yaponiya. Bölgədə mövcud siyasi və iqtisadi

çətinliklərdən asılı olmayaraq yüksək İnternet nüfuzu mal və xidmətlərdəki İnternet ticarətinin artmasına birbaşa təsir göstərir.

Bu Ölkələrin müntəzəm inkişafına böyük təsir göstərir. İldən ilə artan elektron ticarət siyasəti də, bir növ ölkələrin vacib siyasi amilinə çevrilib. Dünyada onlayn alıcı artımında texnoloji inqilabında böyük təsiri oldu. Beləliklə bu sahədə rəqabət prinsipi əks olmuş olur.

Diaqram 5: Dünyada onlayn alıcı artımı, 2015-2019

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Diaqram 5-dən görüldüyü kimi İnternet alıcılarının payının hər il artdığı aydın görünür. Bunun səbəbi qlobal İnternet nüfuzdur, ümumiyyətlə texnologiyanın inkişafı və qloballaşma. İKT-da üstəlik bir çox bölgədə mobil İnternetin aktiv inkişafı müşahidə olunur. 2012-2016 illər ərzində bu sahədə ciddi artım müşahidə olundu. İnternet şəbəkələrinin müntəzəm yenilənməsində bu sahəyə ciddi təkan verdi. Elektron ticarət bazarının həcmi və ABŞ-dakı böyümə sürətini təhlil etsək, aşağıdakı mənzərəni görə bilərik: 2012-ci ildə bu, əvvəlki 2011-ci ilə müqayisədə 16% çox olan 226 milyard dollar idi. 2015-ci ilin göstəriciləri 2014-cü ilin göstəricilərindən 15% yüksəkdir. Mütəxəssislərin fikrincə, 2017-ci ildə Amerika elektron bazarının həcmi təxminən 432 milyard dollar olacaq və 2020-ci ilə qədər 523 milyard dollar olacaq, yəni 56% artacaq. (orta hesabla hər il 9,3% əlavə olunur) ABŞ-da elektron ticarət. Buradan ən qabaqcıl ölkələrdən ikisi olan ABŞ bazarına qarşı Rusiyanın həcmələrinin çox az olduğunu görə bilərik: 2020-ci ildə 72 milyard dollara qarşı 523

milyard dollar gözlənilir. Beləliklə, Azərbaycan İnternet ticarətində mövcud olan bütün çatışmazlıqlar bu sahənin yeni inkişaf etməyə başladığı ilə əsaslandırılı bilər: istehlakçılar tədricən bu ticarət növünə alışmağa və etibar etməyə başlayırlar, bazar həcmi artır. Belə bir tendensiya ilə həll olunmamış ən böyük problem bloku bu fəaliyyətin dövlət təşkilatı olaraq qalır.

Cədvəl 1: Qlobal İnternet pərakəndə bazarının dinamikası, 2012-2016

İl	2012	2013	2014	2015	2016
İnternet ticarətinin payı qlobal pərakəndə satış həcmi,%	6,5	7,2	7,9	8,6	9,3
Qlobal İnternet ticarətinin həcmi, Trln. ABŞ dolları	1,06	1,25	1,51	1,77	2,05

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. (<https://www.azstat.org> (01.12.2018)).

Rusiya Federasiyası 2016-cı il üçün digər ölkələr arasında elektron ticarət həcminə görə 9-cu yerdədir:

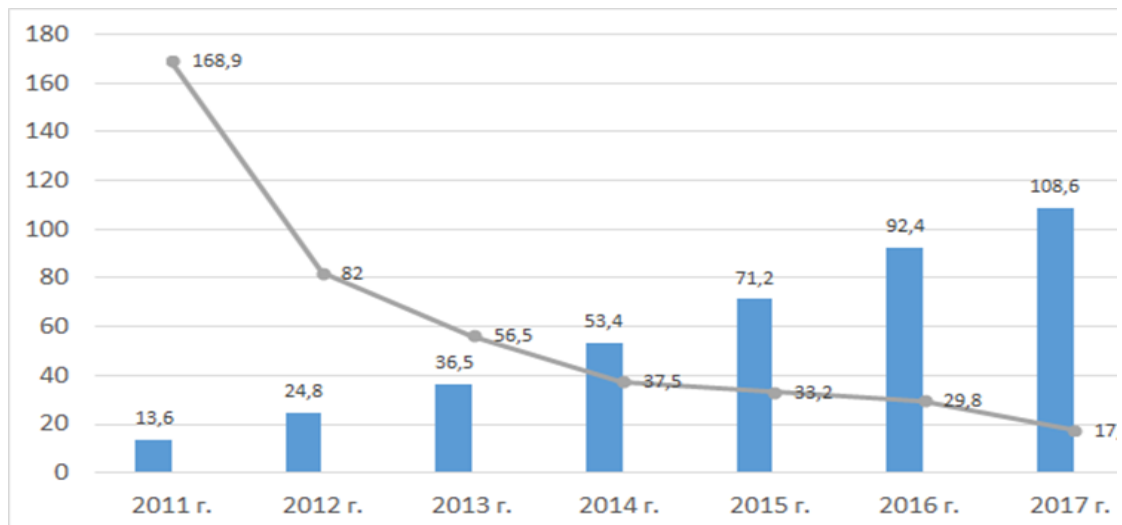
1. Çin (562,66 milyard dollar)
2. ABŞ (349,06 milyard dollar)
3. Böyük Britaniya (93,89 milyard dollar)
4. Yaponiya (79,33 milyard dollar)
5. Almaniya (74.46 milyard dollar)
6. Fransa (42,62 milyard dollar)
7. Cənubi Koreya (36,76 milyard dollar)
8. Kanada (28,77 milyard dollar)
9. Rusiya (15.70 milyard dollar)
10. Braziliya (13.80 milyard dollar)

Çinin ticarətin ən yeni nəsli sayılır və ABŞ-dan sonra ikinci ən cəlbedicidir.

Çin bazarının təhlili və tənzimlənməsi mürəkkəbliyi dərhal qeyd edilməlidir. Bütün problem internetdə demək olar ki, Çin qanunlarının olmamasıdır. Onlardan daha az insan onları düzgün şərh edə bilər və PRC60-da həqiqi hüquq təcrübəsi təcrübəsinə malikdir. Elektron ticarətin inkişafı və həcmi: Sərhədlərarası idxal

sahəsində AB ölkələri 83/181 / EC sayılı direktiv və AB TC qaydalarına tabedirlər. Direktivdə malların dəyəri 22 avrodan çox olmadığı təqdirdə malların idxal ƏDV-dən azad edilməsi nəzərdə tutulur. (malların idxal olunduğu ölkədən asılı olaraq 17 ilə 27% arasında dəyişir). Bununla birlikdə, CU TC-də olduğu kimi, hər bir üzv ölkə öz maneələrini təyin edə bilər ki, bu da direktivdə göstərilən həddi keçməyəcəkdir

Diagram 6: ÜTT-elektron ticarətin Gömrük güzəştləri və həcmi

Mənbə: Azərbaycanın Statistik İnformasiya Xidməti, <https://www.azstat.org> (01.12.2018)

ÜTT-elektron ticarətin inkişafı və həcmi: ABŞ-da e-ticarət bazar payı sürətlə artır. 2012-ci ildə dövriyyəsi 2011-ci illə müqayisədə 16% çox olan 226 milyard dollar təşkil etmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə, 2017-ci ilə qədər elektron ticarət bazarının dövriyyəsi 434,2 milyard dollara çatacaq. - ticarət dövriyyəsi% 14 artacaq (108,6 milyard dollar), 2012-ci ildə bu rəqəm bazarın (13,6 milyard dollar) 11%-i idi .

. Hədiyyələr elan olunan mallara gəldikdə, rüsumsuz 45 avroya yüksəlir. AB Gömrük Məclisi, bütün üzv dövlətlər üçün eyni olan rüsumsuz giriş üçün maksimum həddi təyin edir. Məcəlləyə görə, hədd 150 avrodur və bu həddi keçərsə, ƏDV ilə yanaşı gömrük rüsumu da ödənilməlidir (iştirakçı ölkədən asılı olaraq 4% -dən 6% -ə qədər dəyişir).

Elektron ticarət həcmi baxımından Çin bazarı ən yüksək böyümə sürətinə sahib (292 milyard dollar) dünyada ən böyük (562 milyard dollar) hesab olunur.

ÇXR-də elektron ticarət həcmnin dinamikasının bəzi göstəricilərini təhlil edək. Məsələn, müqayisədə Avropa Çin bazarı nisbətən yaxın zamanda formalaşmağa başladı. Çində elektron ticarət həcmnin böyümə sürəti dünya ortalamasından yüksəkdir. 2014-cü ildə böyümə nisbəti 29% idi. Bu dəyərlər açıq şəkildə Çində elektron ticarətin inkişafının geniş xarakterini göstərir. Geniş böyümə, Çin elektron ticarət bazarının inkişafı kontekstində bir göstəricidə artım və yeni inkişaf mərhələsində olması səbəbindən üstünlük təşkil edən böyüməni nəzərdə tutur. Bu amil informasiyalaşma və İnternetə nüfuz etmə dərəcəsinin əsas infrastruktur göstəricisidir. Göstəricisinin dəyərini müraciət etsək, 2013-cü ildəki ən böyük dəyərinin Cümhuriyyət Hökumətinin beş illik planının icrasının ilk nəticələri ilə izah edildiyi qənaətinə gəlmək olar. Çin 2012-ci ildə qəbul edilmiş informasiya infrastrukturunun inkişafı ilə bağlı Elektron ticarətin inkişafı üzrə milli strategiyanın əsaslarını qoymuşdur. Elektron bazarın böyümə sürətini sürətləndirmək üçün bir sıra institusional tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan yeddi əsas istiqaməti təqdim edir:

1. ÇXR-in qanunvericilik aktlarında elektron ticarətin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq üçün dəyişikliklər.
2. Kreditləşmə, elektron ödəmələr və logistika sahəsində elektron ticarət üçün hərtərəfli dəstək sisteminin yaradılması.
3. Məlumatların mövcudluğunun təmin edilməsi və istehsalçılar və istehlakçılar arasında elektron ticarətin təşviqi.
4. Elektron ticarətə xidmət göstərən texniki bazanın və sistemlərin təkmilləşdirilməsi.
5. İxtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması.
6. Beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.
7. Elektron ticarət nümayəndələrinə beynəlxalq ticarət və sənaye sərgilərində iştirak etmək üçün kömək göstərilməsi.

Bundan əlavə, 2025-ci ilədək Milli İqtisadi İnkişaf Strategiyasında informasiyalaşdırma istiqaməti prioritetlərdən biri kimi göstərilmişdir.

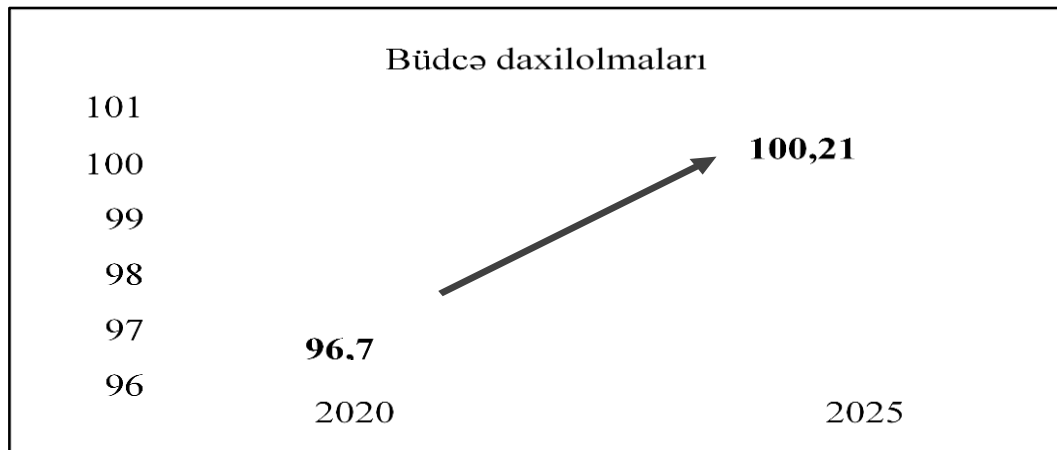
Çində e-ticarət bazarında 350 milyondan çox satıcı var. Milli şirkətlər ayda milsiz ziyarətçi sayına görə və eyni zamanda ABŞ elektron ticarət liderlərinin strukturuna görə ən böyük və ən populyar on onlayn mağazanın tərkibində üstünlük təşkil edir. Yalnız Amerikalı onlayn perakendeci Amazon Çin elektron bazarında ən böyük satıcılar arasında yeddinci yeri tutmağı bacardı.

- Ortaq bir xidmət ödəmə sistemi, 5PL səviyyəli Çin ödəmə sistemi olan PayPal - Alipay-a alternativdir. Alipay xüsusilə plastik kartların istifadəsinə etibar edir.

Rüsumsuz idxal üçün ən əlverişli həddi müəyyənləşdirmək üçün səbəti və xaricdən alışların fərqliliyini və onun dəyər göstəricilərini təhlil etmək lazımdır.

E-ticarət standartdan əla rüsumsuz bir eşik olan ayrı bir qrupa (məsələn, bir maddə üçün 30-50 avro olacaq). Ayda bir müddət deyil, bir bağlama həddinin müəyyənləşdirilməsinin uyğunsuz olduğunu düşünürəm. Mənə onlayn alış-verişə nəzarət üçün daha ətraflı yanaşmaya imkan verən ən adekvat həll kimi alıcı sərbəstliyini görürəm.

Diaqram 7: Bütçə daxilolmaları

Mənbə: Azərbaycanın Statistik İnformasiya Xidməti, (<https://www.azstat.org> (01.12.2018))

Biz bu artımı ildən-ilə artırmalıyıq. Bu zaman ölkənin rifah göstəricisində müntəzəm olaraq artacaqdır. Sadəcə burada düzgün makroiqtisadi siyasət aparmaq lazımdır. Bu sahədə də, vəziyyətin inkişafı ilə bağlı daima təkliflər verilməkdədir. 2016-

cı ildə yerli alıcıların onlayn sifarişləri ilə populyar ölkələri ilə sizi tanış edəcəm. Bu diaqramlar ümumi hesabda müxtəlif ölkələrdən alınan alışların dəyəri və miqdarını göstərir.

2.3. Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsi

Respublikamızın Gömrük Komitəsi hüquqi tərəfdaşlıq normalarını müxtəlif sahələrdə reallaşdırılır. Əsas istiqamətlərdən biri ÜGT ilə daima qarşılıqlı əlaqələr qurub, birgə əməkdaşlıqdır. Məhz bu səbəbdən Dövlətimizin Gömrük təşkilatı ÜGT-nin inkişaf üçün strateji bir sıra istiqamətlərin formalaşdırılması, gömrük proseslərinin effektivlik səviyyəsinin artırılmasında daha yaxından iştirak edir. Başqa tərəfdən, ÜGT-nin daimi üzvü olaraq dünyanın ən öndə gedən ölkələrinin gömrük orqanları ilə qarşılıqlı tərəfdaşlıq edir. ARDGK-nin hər mövzuda beynəlxalq saziş və müqavilələri ön plana çəkməsi yerli gömrük sisteminin inkişafına öz tövhəsini verir. İran, Gürcüstan, Özbəkistan, Türkiyə ilə daima inkişaf edən əlaqələr gömrük işi mövzusunda yüksək tərəfdaşlıq göstərilərək yardım məqsədi ilə müxtəlif müqavilələr imzalanmışdır. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin ölkələrinin G/X Şurası daxilində həmçinin İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzvlüyü olan dövlətlər arasında müxtəlif müqavilələr vardır. İngiltərə ilə yanaşı Şimali İrlandiya ilə də yardım haqqında memorandum imzalanmışdır. Bu memorandum 1997-ci ildə 7 iyul tarixində baş vermişdir. Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbərlər şurasında iştirakı MDB üzvü olan dövlətlərin Gömrük Xidmətlər Şurasının 20-ci iclası ölkəmizin paytaxtında keçirilmişdir. DGK-XİFƏN-tərtibatında bir gömrük tarifinin düzəldilməsi, rüsumların toplanması, malların hansı ölkəyə aid olduğunu müəyyənləşdirmək, həmçinin ümumi qiymətləndirilməsi, MDB-ə aid olan dövlətlərin vacib istiqamətlərindən, təkliflərin max səviyyədə düzəlməsini həyata keçirir. Gömrük orqanlarının təşkilatı struktur baxımından 3 pillədən ibarətdir.

Bunlara hökumətin baş gömrük orqanını, dövlət gömrükxanalarını və gömrük postlarını söyləyə bilərik. İdarəçilik münasibətləri dedikdə bəzi mövzuları da qeyd edə bilərik. Biz bu münasibətlərə gömrükxana şöbələrini qeyd etsək yanılmarıq.

Bu qarşılıqlı əlqələrin ortasında rəis, şöbələri həmçinin gömrük postları və gömrükxana olur. Buna görə də, gömrük proseslərinin vacib məsələləri məhz burada həll yolunu tapır. Yerli Gömrük orqanlarında idarəetmənin müxtəlif səviyyələri arasında bəzi münasibətlər mövcuddur. Birinci olaraq Şaquli idarəçiliyi deyə bilərik.

Belə idarəetmə prosesində Baş gömrük orqanı, gömrükxana rəisinin şöbələri, gömrük postları, baş gömrük orqanı (gömrükxana) arasında sıx bağlılıq vardır. İdarəetmənin halqaları və səviyyəsi arasında qarşılıqlı münasibətlərin aşağıdakı hissələri vardır:

Belə münasibət zamanı xətti subordinasiya, bir sözlə tabelik mövcudluğu aşkar çıxır. Bəlli səviyyələr göstərdiyimiz idarəetmə halqaları bir pillə daha yuxarıda olan rəhbərliyin tabeçiliyində olur. Bu səbəbdən də xətti münasibətlər deyilir. Şaqulu münasibətlər tək-cə təşkilati struktur məzmununda yox həmçinin subordinasiya əlaqələri arasında da mövcud olur. Bu münasibət o zaman ortaya çıxır ki, onların xidmət sahəsinə aid olan bəzi idarəetmə funksiyasını icra etmək üçün nəzərdə tutulan idarəçilik halqaları bir başa yuxarı idarəçilik halqasının funksional nəznində olur.

Mal göndərmələrinin insanlar tərəfindən bir qayda olaraq aydın olmasını təmin etmək üçün B.T.B məlumatlar toplusunun nəşr etdirilmişdir. Bu hadisə 1923 ildə baş vermişdir. Bu topluda 18 ölkəyə aid olan on baza şərtlərinin izahı verilmişdir.

İCC tərəfindən bu şərtlərin eyniləşdirilməsi üçün aparılan işlər nəticəsi kimi 1936-cı ildə İNKOTERMS çap üzü görmüşdür. Bu qaydalar gömrük terminlərini şərh etmək üçün əla vasitə idi.

İnkoterms üçün 1953, 1967, 1976, 1980 və 1990-cı illərdə vacib dəyişikliklər edilmişdir. Müasir İnkoterms 2000 ci ildə redaksiyada edilmiş dəyişiklik əsasında fəaliyyət göstərir. Hər iki tərəf muqavilə bağladıqdan sonra hüquqların düzgün müəyyən edilməsinə ciddi təsir göstərir.

1990-cı ildə INCOTERMS -ə baxılma səbəbi satıcılar tərəfindən bütün mal və əmtəələrin göndərilməsi üzrə kağız sənədlərin əvəzinə elektron formatda istifadə edilməsinə başlandı. birinci növbədə qəbul edilmiş mövzuda 9 termin var idi.

Bu termin malın göndərilməsi ilə birbaşa bağlı olduğundan göndərmə müqaviləsi, EXW kimi uyğunlaşdırılır. Yerdə qalan terminlər iki mövzu arasında işlənən terminləri olub, nəqliyyat növlərindən birbaşa asılı olur.

Dəniz nəqliyyatı varsa FOB, FAS, CIF, CSF işlənir. Dəmir yolu nəqliyyatında FOR, FOT-dan istifadə olunur. İki termin isə 1967-ci ildə qəbul edilib. Bunlar DAF DDF-dir.

DAF malın sərhədə qədər, DDF isə alıcıya qədər çatdırılmanı planda tutur. Həmçinin 1967-ci ildə hava nəqliyyatı ilə bağlı yeni bir termində artırıldı. Bu FOB Airport idi.

Cədvəl 2: Incoterms-2000” ticarət terminləri

1980-ci il redaksiyasında		2000-ci il redaksiyasında	
<i>Dəniz daşımaları</i>	FAS, FOB, CFR, CIF, EXS, EXQ	• <i>E qrupu</i>	EXW – <i>satıcı malı alıcının anbarında qəbul edir.</i>
<i>Hava nəqliyyatı</i>	FOA	• <i>F qrupu</i>	FCA, FAS, FOB – <i>satıcı malı alıcıya çatdırır.</i>

Mənbə: Süleymanov E və İbrahimova X “Elektron ticarətin Azərbaycanda inkişaf perspektivləri”, (2018), (<https://iccwbo.org/>)

Artıq 2000-ci ildə İnkotermsdə 13 fərqli termin mövcud idi. Bu şərtlərə görə satıcı əmtəənin daşınmasına və ya nəqliyyata yüklənməsinə heç bir öhdəlik daşımış olmur. Mallar itərsə, yolda zədələnsə, mal satanın anbar müqaviləsindəki zaman sonra alıcını olur. Amma bu zaman mal və əmtəə fərdiləşməli, bütün mallardan ayrılmalı müqavilədəki kimi şərtləndirilməlidir.

Satan şəxs ixrac zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsində heç bir öhdəliyi olmur.

“Incoterms-2000”-in xüsusiyyətlərindən biri də yuxarıda qeyd olunduğu kimi dörd əsas kateqoriyaya bölünməsidir. Bütün bu şərtlərə görə satan şəxs malın daşınmasında, yüklənməsində heç bir məsuliyyət daşımır. Biz xətti idarəçilik münasibəti söylədikdə-münasibətlər gömrükxana şöbəsinin, gömrükxana postunun, gömrükxana üçün uyğun olan əlamətlər nəzərdə tutulur. Üfüqi münasibətlər 2 sahə üzrə bölünür. 1-ci olaraq kollegial bölgünü deyə bilərik. Bu bölgü dedikdə vahid rəisin nəznində işləyən vahid idarənin işçiləri arasında qarşılıqlı münasibətləridir. İkinci olaraq strukturda xüsusi mövqesi olan, qarşılıqlı fikir, məlumat, informasiyaları əldə etmək üçün fikir mübadiləsi aparan başqa şöbələrin işçiləri arasında münasibətdir. İdarəçilik sahəsi zamanı Üfüqi münasibət əlaqələrin irəlləməsinə isitnad verilməsi bir çox hallarda təşkilati idarəetmə struktur sahəsinə tərəf yönəlir.

Bu cür strukturlarda ən son məqsədin reallaşdırılması üzrə işlərin ümumi həcmi tabelik baxımında yox, proqramın məğzində tutduğu məqsədinə yetirmək üçün fikirdən keçirilir. Kortəbii şəkildə idarəetmə qrupuna misal olaraq deyə bilərikki, sərhəddə baş vərəən pozulmaların azalmasını yönümündə qurulan əməliyyat qrupunu deyə bilərik.

Cədvəl 3: Incoterms-2000” ticarət terminlərinin qruplaşdırılması

E qrupu Malın göndarilməsi	EX W	Zavoddan
F qrupu 6 daşınma növü ödənilməmişdir	FCA FAS FOB	Franko-daşıyıcı FAS-Gəmi boyunca azad Gəmi içərisində azad
C qrupu 6 daşınma növü ödənilmişdir	CFR CIF CPT CIP	Dəyar və fraxt SİF/Dəyar, sığorta və fraxt Daşınma... qədər ödənilmişdir Daşınma və sığortalama qədər ödənilmişdir
D qrupu Malın qalması	DAF DES DEQ DDU DDP	Sərhəddə göndəriş Gəmidan göndəriş Gəmilərin yan aldığı körpüdan göndəriş Rüsumları ödənilməmiş göndəriş Rüsumları ödənilmiş göndəriş

Mənbə: Elektron ticarət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu <https://iccwbo.org/resources-for-business/incoterms-rules/incoterms-2020/>

İdarəçilik sahəsi zamanı Üfüqi münasibət əlaqələrin irəlləməsinə isitnad verilməsi bir çox hallarda təşkilati idarəetmə struktur sahəsinə tərəf yönəlir.

Bu cür strukturlarda ən son məqsədin reallaşdırılması üzrə işlərin ümumi həcmi tabelik baxımında yox, proqramın məğzində tutduğu məqsədinə yetirmək üçün fikirdən keçirilir. Kortəbii şəkildə idarəetmə qrupuna misal olaraq deyə bilərikki, sərhəddə baş vərəən pozulmaların azalmasını yönümündə qurulan əməliyyat qrupunu deyə bilərik.

Diaqonal idarəçilik əlaqələri dedikdə-1 növ işə post qarşılıqlı əlaqəni göndərən və ya təyinat gömrükxanası, baş gömrük orqanının şöbəsi ilə arasında qarşılıqlı əlaqəli idarəçi kimi münasibətlər üçün yeni xususiyyət sayılır. Respublikamızın iqtisadiyyatında iqtisadi islahatların reallaşdırılması nəticəsində bəlli inkişaf nəticəsinə, daxili və xarici bazarda daima rəqabət göstəricisinə bununla yanaşı müxtəlif belə səbəblərə görə bir neçə istehsal qruplarına ayrılır.

1. İxrac qabiliyyətinə malik olan sahələr.Mövzu haqqında belə deyə bilərikki, dövlətin birbaşa maliyyə iştirakı olmadan, onların qüvvətlənməsi üçün vacib şərait yaratmaq lazım gəlir. Bu cür sahələr bu səbəbdən xarici investorlar tərəfindən çox maraqlı gəlir və dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün ziyan dəymədən maksimal axını üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.

2.Vacib elmi-texniki gücə sahib olan və daha çox qısa vaxtda dünya və daxili bazar üçün rəqabətə tab gətirən əmtəə yaratmaq ixtiyarında olan sahələr.Xarici bazara inteqrasiya ixtiyarı olan əmtəə orada xüsusi vacib rəqabətlə qarşılaşır, başqa xarici yatırımlar işə xarici rəqiblərin, mənafeyini əks etdirən siyasi şərtlər qoyurlar. 3.Bəzi texniki geriliklərlə xarakterizə edilən qısa vaxt ərzində beynəlxalq bazarlara çıxmaq ixtiyarında olmayan daxili bazarın bir hissəsinə saxlanmasına vacib olan ərazilər seçilir. Bildiyimiz kimi,beynəlxalq əmək bölgüsündən dövlətrarası xarici iqtisadi əlaqələrin irəliləməsi üçün dəqiq və səmərəli yüksək səviyyədə yararlanmaq məqsədi ilə reallaşdırılan təşkilatdır. Siyasi və iqtisadi tədbirlər məcmusunu işə tərkibində tutmur. Dövlətimiz iqtisadi baxımından qarşıdakı illər üçün 3 vacib istiqaməti xüsusi olaraq demək olar.

İlk olaraq icra edənin maraqlandırılması və Dövlətimizin ixrac əmtəələrinin xarici bazara ixrac olunması üçün üçün yaxşı şərait yaradılmalıdır.

Beynəlxalq rəqabətin mənfi təsirindən yerli iqtisadiyyatın strategiyasına uyğun olaraq qoruma səviyyəsinin yaradılması, həmçinin xarici investorları cəlb edilməsi üçün gömrük rüsum və vergilərin səviyyəsini dəyişməsi əsnasında münasib iqtisadi mühit yaradılmalıdır. Nəticə baxımından iqtisadi münasibətlərin liberallaşdırılması müasir istiqamətli vacib iqtisadiyyat sahələrin əsası qoyulmalıdır. İndiki vəziyyətdə X.İ.S hər hansı bir istiqamətini ilkin olaraq nəzərdən keçirmək çox gərəklidir.

Respublikamızın iqtisadi siyasətinin vacib istiqaməti ilkin olaraq ixracı stimullaşdırmaq və yerli malların xarici bazara rahat çıxmasını təmin etməkdir. Hər şeydən əvvəl, qeyri-neft potensialı olan bölgələrin inkişafı ilə əlaqədar müvafiq dövlət proqramlarının tələblərinə uyğun olaraq məcmu tədbir və lahiyələr həyata keçirilir. Bununla yanaşı, sahibkarlığın bilavasitə inkişaf etməsinə dövlət yardımı, həmçinin K/T məhsullarını istehsal edənlər torpaq vergisindən 2014-cü ilə kimi vergidən azad olunması, K/T istehsalçılara müxtəlif yardım subsidiyalarının verilməsi və bəzi güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Agrolizinq vasitəsi ilə K/T ucuz gübrələr verilir. Onlara hər cür dəstək göstərilir. İşguzar mühit yaradılır və buda ixrac imkanlarının artırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təsərrüfat sahəsi ilə məşğul olanlara subsidiyalar vermək, malların satışında müəssələri ruhlandırmaq lazımdır. Bunun üçündə bir sıra qərarlar qəbul edilməsi vacib amildir. İxrac mexanizmi yenidən işlənib düzəldilməli, daha da təkmilləşdirilməlidir. Müəssələrin xarici dövlətlərə satışında sərbəstlik əldə edilməlidir.

III FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA ELEKTRON TİCARƏTİN GÖMRÜK TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Beynəlxalq elektron ticarətin inkişafı mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolları

Təcrübədə ən geniş yayılmış vasitə kimi təsərrüfat subyektləri tərəfindən əmtəələrin idxal edilməsi proseslərini göstərmək olar. Malların idxalı prosesində auditorlar bəzi məsələlərdə diqqətli olmalıdırlar.

- İdxal əməliyyatlarında malların sənədləşdirilməsinə;
- Malların idxalında sənədləşmələr;
- İdxal əməliyyatlarının mühasibat uçotunda qeydlərinə;
- Vəsaitlərin ödənilməsi;
- Əmtəələrin maya dəyərinin formalaşdırılmasına;

Bəyannaməçi tərəfindən mallar idxal zamanı bəyan edilir və aşağıda qeyd etdiyimiz sənədlər təqdim olunur. Audit bu sənədləri diqqətlə araşdırmalıdır.

Əmtəələrin alqı-satqı prosesində istifadə olan müqaviləsi;

- Hesab faktura və ya invoys sənədləri;
- Əmtəələrin mənşə sertifikatı;
- Malların hansı vasitə ilə daşınması barədə sənədlər;
- Ödəniş məlumatları;
- Gömrük Bəyannaməsi (GB).

Bundan əlavə Dövlətimizin Prezidentinin 28 iyun 2018-ci ildə sərəncamınının 26 nömrəsi altında təsdiqlənmiş İdxal-İxrac proseslərinə nəzarət sisteminin yenidən təkmilləşməsinə aid tədbirlər planı hazırlanmışdır. Burada sənədlərin azalması işlərin yüngülləşməsi nəzərdə tutulurdu.

Bəzi hallarda audit yoxlamaları aparılarkən təsərrüfat subyektləri qəsdən və yaxud bilməyərək qeyd etdiyimiz sənədləri təqdim etməzlər və ya GB-lərə müvafiq

sənədlər daxil olunmur. Belə çatışmamazlıqlar malların maya dəyərini suni şəkildə şişirdilməsinə və ya azaldılmasına gətirib çıxarır. (УЛЬЯНОВА, К. В. 2020: s. 28-30)

Auditorlar idxal əməliyyatlarında birinci növbədə alqı-satqı müqavilələrinə diqqət etməlidirlər və müqavilə müddəalarının icrasına baxmalıdırlar. Qeyrirezident və rezidentlərlə baş verən idxal əməliyyatları beynəlxalq əməkdaşlıq kimi qiymətləndirilir. Bu müqavilələrdə INCOTERMS şərtləri əsas tutulur.

Auditorlar diqqət etməlidir ki, müqavilədə qeyd edilən şərtlərin hansıları hansıları əks edilmişdir. Bu birbaşa malların idxalçıdakı uçotuna aşağıda qeyd etdiyim təsirləri göstərir.

- Çatdırılma məntəqəsi aydınlaşır;
- Nəqliyyatın təmin olunması idxalçının və ya ixracatçının öhdəliyindədir;
- Tərəflər sığorta öhdəlikləri müəyyənləşdirir;
- - Ödəmə mənbəyində vergi məsələləri müəyyənləşdirilir;
- Nəqliyyat üzrə malların çatdırılması üçüncü qeyri rezident və ya rezident tərəfindən həyata keçirilməlidir;
- Malların təhvil verilmə anı, məntəqəsi dəqiqləşdirilir;
- Nəqliyyat xərcləri alıcının və ya satıcının öhdəliyindədir;
- Nəqliyyat və sığorta xərclərinin maya dəyərə daxil olunub-olunmaması məsələsi aydınlaşdırılır.

İxrac proseslərinin idxal proseslərindən fərqli cəhəti onun vergitutma strukturuna malik olmasıdır. Audit prosesi zamanı bu məsələrdə diqqətli olmaq tələb olunur. Düzgün vergiyə cəlb olunmamaq hesabatlılığın da düzgün tərtib olunmamasına gətirib çıxardacaq. İxrac prosesləri AR Gömrük Məcəlləsi, Gömrük tarifi haqqında AR qanunu və Vergi Məcəlləsi ilə birbaşa olaraq nizamlanır.

Əmtəələrin idxalında ixracçı kimi qeyd etdiyimiz kimi sənədləşir:

- Malların mənşə sertifikatı

Malların alqı-satqı müqaviləsi

- Invoys (və ya hesab-faktura, hesab-proforma və ya digər analoji sənəd)

- Ödəniş məlumatları

- Malların daşınması üçün lazımı sənədlər (SMR, dəmiryol, su və ya hava nəqliyyatı, boru kəməri (nəql olunur) ilə daşınması qaimələri)
- Malların növünə uyğun olaraq başqa sertifikatlar (fitosanitar, gigiyenik və s.)
- İxracın Gömrük Bəyannamələri

İdxal əməliyyatlarında idxalçı kimi respublikanın rezidenti, ixracatçı rolunda - işə qeyri-rezident kimi çıxış edir. Ancaq ixrac proseslərində idxalçı kimi qeyri-rezident ixracatçı kimi işə respublikanın rezidenti çıxış edir. İxrac proseslərinin sənədləşmələri idxal proseslərində lazım olan sənədləşmələr analojidir. İxrac üçün lazım olan sənədlərlə demək olar ki eynidir. Burada əsas fərq gömrük ödənişlərində tutulmalı olan vergilərdədir.

Heydər Əliyevin 1997-ci il 24 iyunda fərmanının 609 nömrəsində Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac proseslərinin tənzimlənməsi qaydalarında rezidentlərin ixrac prosesləri üzrə hesablaşma dəyərləri planlaşdırılmışdır.

Hüquqi və fiziki fərdlər tərəfindən əmtələrin konsiqnasiya vasitəsilə ixrac prosesləri gömrük orqanlarına birbaşa bəyan edilməklə aparıla bilər.

Konsiqnasiya ilə ixrac əməliyyatları müəyyən müddət ərzində xarici müştərilərlə bağlanmış müqavilədə göstərilən ödənişlərin qeyd edilmiş zaman ərzində ödənilməsini nəzərdə tutur.

Bu münasibətlərdə hüquqi ilə fiziki şəxslər konsiqnasiya vasitəsilə ixrac əməliyyatları müqabilində vəsait bəyan olunduğu gündən 180 gün vaxt ərzində ölkə daxilindəki müvafiq bankda olan hesablarına köçməsinə təmin etməlidir.

İxrac edilən xidmətlərin müqabilində qazanılan vəsaitin Respublikamıza banklar vasitəsilə köçürülməsinə və gətirilməsinə Azərbaycan Respublikasına Nəzarət Platası nəzarət edir. Gömrük Kamitətidə bu işdə nəzarət funksiyasını həyata keçirir. Bu baxımından ARDGK ümumi ixrac edənlər tərəfindən gömrük bəyannamələri və ixrac sənədləri də aid olmaqla, şərti ilə ixrac olunan xidmətlər barədə aidiyyəti məlumatların elektron gömrük xidmətinin yardımı ilə Palataya göndərilməsinə təmin edir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmiz intensiv formada inkişaf formalaşdırma yolunu özünə rəhbər olaraq tutdu. Təbii resurslarımızın çox zəngin olması səbəbi

ilə ölkəmizə xarici sərmayələr gəlməyə başladı. Əsasəndə özünü neft sahəsində göstərdi.

E-ticarət haqqında qanun 2005-ci ildə hazırlanmışdır. Daha çox işə işlənməyə 2008-ci ildə başlayıb. İnkişaf etməsinin vacib səbəblərdən biri ödəmələrin internet üzərindən olması idi. SilverKey Azərbaycan şirkəti Visa və Mastercard tərəfindən birinci dəfə lisenziya almışdır. Lisenziya aldıqdan sonra GoldenPay ödəmə sisteminə qoşulmuşdur. Bu proseslərdən sonra elektron ticarətin inkişafı başladı.

Azərbaycanda 2021-ci ildə 17 şirkət GoldenPay sisteminə qoşulub. Belə şirkətlər öz xidmət sahələrini internet vasitəsilə göstərirlər. Artıq ölkənin 50-60 faizi elektrik enerjisi haqqının internet vasitəsilə ödəyir.

GoldenPay Azərbaycanda birinci dəfə Skandinaviada auksionu təşkilində iştirak edib. Birinci dəfə Skandinaviya auksionunu təşkil ediblər. Azərbaycanda E-ticarət üçün saytların az olması bu sahədə ticarətin həcmində artırılmasına maneə yaradır. E-ticarətə Azərbaycanda uyğun saytların az olmasına baxmayaraqki, iqtisadçılar fikirləşirlər ki, yaxın gələcəkdə bu sahəyə maraq göstərənlər artacaqdır. Bu E-ticarətin həcmində artırıla bilər. İnkişafa əks təsir edən 3 vacib amil vardır. Birinci olaraq internetlə bağlı problemlərdir.

Bu sahədə inkişafın qarşısını alan 3 əsas problem vardır. Bunlardan ən birincisi internetlə bağlı olan problemlərdir. Ölkəmizdə internetin keyfiyyəti çox aşağıdır. Bu internetlə dial-up qurulması mümkün deyil.

Biz ikinci problemlə vergiləri deyə bilərik. Ticarətlə intensiv məşğul olanlar vergini ya az verməlidirlər ya da başlanğıcda vergidən azad olunmalıdırlar.

Üçüncü problemə isə mentalitet problemini deyə bilərik. İnsanlarda inamsızlıq var. Bu da təbii haldır. Əgər normal təhlükəsizlik sistemi qurulsa, e-ticarət real ticarətdən dəfələrlə cəlbedicidir.

Azərbaycan Respublikasının ixracınının 90 faizini neft məhsullarınının təşkili ümumi olaraq 2014-cü ildən neft dəyərinin azalmasına görə iqtisadiyyatımızın diversifikasiyası, həmçinin sahibkarlığın inkişafı ölkəmizin ən vacib istiqamətlərində idi. İlham Əliyevin fərmanı ilə ölkə daxilində vergi ödəyicisi kimi nəzərə alınmış

şəxslər ilə onların əlaqəli olduğu xarici biznes tərəfdaşları arasında sənədlərin, müqavilələrin həmçinin elektron formatda tərtibi, bununla yanaşı dəqiq vaxt ərzində transsərhəd elektron xidmətlərin reallaşdırılmasına şərait verən rəqəmsal ticarət qovşağı yaradıldı. Ölkəmizdə 2005-ci ildə isə elektron ticarət haqqında bir sıra qanunlar qəbul edildi. Elektron ticarətlə əlaqədar olaraq tərəflərin bütün hüquq normaları, normaları, öhdəlikləri məhz bu qanunla nizamlanır.

Azərbaycan üçün elektron ticarət döviyyəsi 2016-cı ildə rəsmi olaraq 26 milyon manat təşkil edirdi. Bu rəqəm 2017-ci ildə 47 milyon manat idi. Azərbaycan BMT-nin təşkil etdiyi Ticarət və İnkişaf Konfransının B2C elektron ticarət indeksində ölkəmiz 144 ölkə arasında 68-ci yerdə qərarlaşmışdır. Qeyd edimki bu konfrans 2017-ci ildə baş tutmuşdur. (PBC, State Administration of Foreign Exchange, 2016)

Azərbaycanın yerləşdiyi əlverişli strateji və iqtisadi mövqe elektron ticarət məhsullarının daşınması, çatdırılması baxımından çox idealdır. Hal hazırda bu prosesləri yerinə yetirmək üçün müasir dövrdə HUB-lar fəaliyyət göstərir.

Respublikamızda Vahid Valyuta Fondu yaratmaq üçün bəzi malları ixrac edərək SDV vasitəsilə minimal kvota limiti təsdiqlənməlidir.

Gömrük orqanlarını əsas məqsədinin yerinə yetilməsi üçün həmçinin əlaqələndiricivə nəzarətəddici funksiyasının həyata keçirmək üçün DGT-nin daxilində bəzi struktur bölmələr vardır.

Yuxarıda göstərilənlərin hamısı ilə əlaqədar olaraq, vahid İnternet ticarət sahəsi yaratmaq məsələsi ortaya çıxır. Daxili və xaricdə vahid prinsiplər əsasında sərhədyanı İnternet ticarəti yurisdiksiyadan bağlı olmayaraq tənzimlənməni tələb edir. Bu problem kifayət qədər aktivdir və OECD, ÜTT və s. kimi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həll edilir.

Baş idarənin daxilində iki şöbə fəaliyyət göstərir.

Bu ticarət dövriyyəsindən birincisi gömrük nəzarətini təşkil idarəsi-bir sözlə Yüklə şöbəsidir. İkincisi isə qeyri-ticarət dövriyyəsində gömrük nəzarətinin təşkili və idarə edilməsi qısa olaraq sərnişin şöbəsidir. Gömrük Nəzarəti Təşkili və idarə olunması Baş İdarəsinin əsas vəzifə və öhdəliklərindəndir. Ölkəmizin daxilində gömrük

nəzarətini mükəmməl səviyyədə idarəsini təmin etməlidir. Bu işləri planlaşdırmaq həmçinin məsələlərlə bağlı rəhbərliyə təkliflər irəli sürmək, yerli gömrük orqanlarında gömrük orqanlarına nəzarətinin idarəsi üçün sahəyə rəhbərlik etmək, komitə rəhbərlərinə ölkə daxilində gömrük nəzarətinin reallaşdırılması barədə məlumat vermək, başqa təşkilatlarla birbaşa əlaqələrin təşkili, xarici əməkdaşlardan yüksək təcrübənin öyrənilməsi və ölkənin gömrük orqanları üzrə yayılmasını təmin etmək, ölkə daxilində tikiləcək gömrük obyektlərinin hayihələri nəzərdən keçirmək, bu layihələrin müzakirəsində aktiv iştirak etmək, məqsədli şəkildə yerli gömrükxanaların obyektiv yoxlanılmasını həyata keçirmək vacib əhəmiyyətlərindəndir.

Gömrük qaydalarının Pozulması və Qaçqmalçılığın pozulması ilə Mübarizə baş idarəsi dedikdə- idarənin tərkibinə aşağıdakı şöbələr aiddir: Biz bu şöbələrə Qaçqmalçılıq və Gömrük Qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizə şöbəsini, narkotik vasitələrin qanunsuz daşınması dövryyəsi ilə bağlı mübarizə şöbəsini və təhqiqatlar şöbəsini misal gətirə bilərik. Statistika və Təhlil İdarəsi idarənin tərkibində 3 əsas şöbə vardır. Bu şöbələrə də biz lokal və paylanmış şöbəni, gəlirlərin işlənilməsi şöbəsini və statistika və analizlər şöbəsini deyə bilərik. Biz həmçinin Maliyyə tarif və Valyuta nəzarət baş idarəsinin tərkibində olan tranzit daşımalarla nəzarət üzrə maliyyə şöbəsini, gömrük ödənişləri şöbəsini, gömrük tarif tənzimlənməsi şöbəsini aid edib deyə bilərik.

Biz öyrəndik ki, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində beynəlxalq ictimaiyyətin əldə etdiyi uzunmüddətli təcrübə onu deyir ki, hər bir ölkənin beynəlxalq rəqabətdə stratejiyanın real olması xüsusi olaraq əlverişli iqtisadi əsasə söykənir.

Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində beynəlxalq ictimaiyyətin qazandığı çoxillik təcrübə göstərir ki, hər bir ölkənin beynəlxalq rəqabətdə stratejiyanın reallığı əlverişli iqtisadi əsasə dayanır. Azərbaycan iqtisadiyyatında iqtisadi islahatların olması nəticəsində inkişaf səviyyəsinə, xarici və daxili bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin dərəcəsinə və başqa xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən müxtəlif sahələr və istehsal qrupları vardır. Beləki dövlətin birbaşa maliyyə imkanı olmadan, onun qüvvətlə-

nib möhkəmlənməsi üçün əlverişli mövcud şərait yaradılmalıdır. Bu cür sahələr xarici investorlar üçün çox maraqlı və cəlbedicidir. Biz çalışmalıyıq ki, dövlətin təhlükəsizliyini qorumaq şərti ilə onların maksimal axını üçün şərait yaradılmalıdır. Bu zaman onlar üçün xarici bazara çıxmaq imkanı olan məhsul orada kəskin rəqabətlə üzləşir, xarici investisiya bu zaman xarici rəqiblərin öz mənafeini döğuran bəzi şərtlər irəli sürür.

Bəzi texniki geriliklərlə xarakterizə edilən qısa müddət zaman ərzində xarici bazara çıxmaq imkanı olmayan daxili bazarın hər hansı bir hissəsi onlara görə saxlanılması lazım olan sahələrə çevrilir.

Öyrəndiyimiz kimi, ölkənin X.İ.S bəynəlxalq əmək bölgüsünün müxtəlif ölkələr arası daima xarici iqtisadi əlqələrin intensiv inkişafı üçün məqsədli səviyyədə istifadə etmək üçün reallaşdırılır. Dövlətimizin iqtisadi inkişafının müasir dövründə xarici iqtisadi inkişafının 3 vacib istiqamət dairəsini xüsusi olaraq vurğulamaq olar. Birinci olaraq ixracatçının daha da stimullaşdırılmasını, İxrac mallarımızın xarici bazara çıxmasını təmin etmək və milli iqtisadiyyatımızı rəqabətə davamlı olaraq xarici rəqabətdən qorumaqdır. Bunların olması isə özü iqtisadi mühitin formalaşdırılmasıdır. (Логинов, Б. Б. 2017: s. 32).

İndiki şəraitdə X.İ.S-in istənilən istiqamətini nəzərdən keçirmək çox vacibdir. Təsərrüfat sahəsinin fəaliyyətində xarici subyektlərinə əmtəələrin satışında yerli müəssisələrində maraq yaratmaq, valyuta ehtiyat mənbələrini daha da artırmaq məqsədi ilə qərarlar qəbul edilməlidir. Məncə bu qərarlara biz bu təklifləri irəli sürə bilərik :

1. Ümumi olaraq hüquqi şəxslərə əmtəə və xidmətlərin ixracına icazə verib şərait yaradılmalıdır
2. Stateji yerli əmtəə və xidmətlərin başqa ölkələrə satışından gələn vəsaitlərindən daxilolmaları respublikamızın Vahid Valyuta Fondunun nizamlamaqdan ötrü malların ixracında SDV vasitəsilə kvotalar qoyulmalıdır.

3.Ölkəmizin 1 valyuta fonduna malların satışından mədaxil edilən valyutanın dəqiq vaxt ərzində köçməsinə təmin etmək məqsədi ilə SDV vasitəsilə satışı qabaqcadan ödəmə vasitəsilə reallaşdırılmalıdır.

4.Malların icrasına yalnız bankların ödəmə etmək, ya da akkreditiv açılmağı barədə təsdiqi barədə icazə verilməlidir.

5.İstehsal edilən məi və əmtəənin bazar qiymətinin uyğunlaşdırılması barədə dövlət təşkilatlarına satışı normal olaraq tender üzrə həmçinin başqa respublikanın mal birləşmələri vasitəsi ilə reallaşdırılmasını tapşırılmalıdır.

Biz həmçinin xarici ticarət əməliyyatlarının icra strukturunu düzəltməliyik.

İxrac əməliyyatı zamanı gömrük orqanların vermək lazım olan sənədlər bunlardır :

-Təsərrüfat subyektin hüquqi bir fərd (şəxs) kimi fəaliyyətini göstərən və təsdiq edən sənəd; 2.Həmin hüquqi şəxsin stastika kodu; 3. İmzalanan müqavilələr; 4.İxrac edilən malların mənbə sertifikatı; 5.İxrac edilən malların ödənilməsi üzrə ödəniş ya da geri vermək mümkün olmayan akkreditivin açılması haqqında bankın sənədi;

6.Spesifik malların ixracı zamanı nazirlik və komitələrin razılığı;

7.Yüklərin daşınması üzrə gömrük bəyannaməsi;

Üçüncü olaraq biz ixrac gömrük resurslarında azad olmuş malların siyahısı təsdiq edilməlidir. Barter zamanı dövlət sifarişi üçün ixrac edilən əmtəələr; ixrac gömrük resurslarından azad olunmuş məhsulların siyahısı təsdiqlənməlidir. Barter əməliyyatları üzrə dövlət sifarişi üzrə ixrac olunan mallar; istehsal ehtiyaclarına görə xammal qazanmaq üçün müəssələrin barter prosesləri üzrə ixrac olunan avadanlıqlar tikinti texnikası maşın və mexanizmləri aid etmək olar.SDV ilə satış edilən əmtəələr məncə xaricdən gələn mallar hamısı birgə idarə edilməlidir

Çekin sürətində və keyfiyyətində artım yaxşılaşdırılmalıdır. Fikrimcə, əsaslanan İnternet ticarətinin tənzimlənməsi elektronikanın inkişafının təşkilati, hüquqi və iqtisadi xüsusiyyətləri ticarət, habelə mövcud inkişaf sahələri Avropa, ABŞ və ÇXR-də internet ticarətinin dövlət tənzimlənməsi, gömrük işinin səmərəliliyini artırmaq üçün tövsiyələr hazırlamaq xususi amildir. Onlayn ticarət bazarının daim böyüməsi üçün sahibkarlara bir çox imkanlar yaradır.İlk baxışdan bu

ticarət növündə heç bir çətinlik yoxdur. Bu səbəbdən hər gün yüz, başqa bir onlayn mağaza açılır. Çox sayda belə saytlara sadəcə ehtiyac var. Xüsusilə tədarük mövzusunda fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi üçün sərhəd yoxdur. Buna görə dövlət gömrük nəzarətində maraqlıdır.

E-ticarət inkişaf etməkdə olan bazarlarda harada ki ya dövlət tənzimləməsi tamamilə yoxdur və ya onlayn sahəyə mülayim dövlət müdaxiləsidir əsasən modellərdən birinin lehinə bir seçim olur (məsələn, Braziliya, Hindistan, Argentina). O dünyaya təsirli inteqrasiya ehtiyacı ilə izah olunur e-ticarət sahəsi nüfuz artdıqca İnternet getdikcə daha vacib bir iş mühitinə çevrilir.

İnkişafın ən vacib funksional sahələri arasında yaxın gələcək üçün elektron ticarət aşağıdakıları əhatə etməlidir: İnternet vasitəsilə müştərilərin broker xidməti ilə əlaqəli layihələr; elektron ticarətin infrastrukturunun inkişafı; RFID (Radio Frequency təmassız məlumat mübadiləsi, identifikasiya radio tezliyi elektromaqnit istifadəsinə əsaslanan) texnologiyaların tətbiqi vasitəsilə ticarət və logistikada çatdırılma sisteminin təkmilləşdirilməsi; mikro ödəmələr, məhsul kataloqu və reklamlara əlcətanlığın təmin edilməsi üçün mobil telefon tətbiqetmələrinin inkişafı.

Son zamanlarda bir çox onlayn mağaza məhsul çeşidinin hipermarket səviyyəsinə qədər genişləndirilmişdir. Konkret bazarlara yönəlmiş layihələrin həyata keçirilməsi və bununla əlaqədar qlobal oyunçular olan Alibaba, Amazon, Ebay kimi İnternet nəhəngləri mövqelərini möhkəmləndirərək fəal inkişaf etməyə davam edəcəklər.

3.2. İdxal-İxrac əməliyyatlarında elektron ticarətin gömrük tənzimlənməsində xarici təcrübə

Elektron texnologiyalara əsaslanan alqı-satqı şəklində pul mübadiləsi konsepsiyası BMT-nin Beynəlxalq Komissiyası tərəfindən daha geniş təsvir olunur. Ticarət hüququ: e-ticarət bir təşkilat və bir texnologiyadır və malların satılması, xidmətlərin elektron qaydada istifadəsi telekommunikasiya şəbəkələri və elektron maliyyə və iqtisadi məsələləri özündə cəmlidir. İstehlakçılar üçün onlayn alış-verişin üstünlükləri aydındır: daha sürətli, daha ucuz, daha çox seçim xüsusiyyətləri olur. Hər il xidmətlərin istifadəsi e-ticarət yalnız Azərbaycanda deyil, bütün dünyada böyüyür. E-ticarət bazarının müəyyən edən əsas göstəricilərinin sayı ölkənin dünya mövqelərindəki yeri - İnternet istifadəçilərinin sayında artım, mobil İnternetin qiymətində azalma, artım İnternet istifadəçilərinin savadlılığı sayılır. Əsas inkişaf məhdudiyyətləri amillər əlverişsiz iqtisadi vəziyyət və azalma alıcılıq qabiliyyəti sayılır. Sahədəki Azərbaycan bazarının inkişafındakı ən böyük çatışmazlıq e-ticarət, yerli camaatın onlayn ödəmələrə inamsızlığı və əvvəlcədən ödəmə sistemində olan problemlərdir. Əsasən, yerli camaat, onlayn mağazalara etibar etməirlər əvvəlcədən ödəmə tələb edir. Əlbətdə ki, hər bir İnternet resurs istifadəçisi izləməlidir. İnternetdəki onlayn ödənişlərin etibarlı keçməsinə təmin etmək rabitə protokolu (SSL və ya inkişaf etmiş SSH; SSL şifrəli kanal və SSH - bu kanaldan uzaqdan giriş).

Consulting Group mütəxəssislərinə görə ödəmə sistemlərinin mütəxəssislərinə görə ödəmə sistemlərinin məxvilik sertifikatını reallaşdırma bilər. Müstəqil şirkətlər təbii ki ölkəmizdə belə xidmətlər bu zamana qədər keç kəs təmin etmir, yalnız Amerikada bu cür sertifikat verilir. Misal olaraq BBB qeyri kommersion təşkilatı Amerikada istehlakçıların hüquqlarını qoruyur. İnamsızlığı aradan götürmək məqsədi ilə tacir və ya ödəniş sistemi tərəfindən müştərilərin fırıldaqlıq olan halda zərərin miqdarını elan etməsi olar. Amazon təcrübəsinə görə Boston Consulting Group deyir ki, saxtakarlıq olanda müştəriyə 250 dollar ödəməyi öz öhdəliyinə götürür.

Nielsen'e görə, kartların sifarişi 2016-cı ilin ikinci yarısında daha da artmağa başladı.

Online mağazada ki mallara ölkəmizdə 70%-ə qədər nəğd ödəniş oldu. Nəğd ödəniş metodikasını o vaxt elə də məşhur deyildi və cəmi 36%-i əhatə edirdi.

Bank kartları haqqında da insanlarda bir şübhə var idi. İnamsızlıq olduğundan onlar təhlükəsizlik baxımından inanmırdılar. Bəzi müsbət tərəfləridə oldu. Çinin Azərbaycanın logistik infrastrukturuna aktiv şəkildə investisiya qoydu. Bu sahədə problemlərin hələdə olduğu heç kəsdə şübhə doğurmur.

Ümumiyyətlə, İnternet ticarətinin bəzi əsas problemləri müəyyən edilə bilər:

- vahid tənzimləmə bazasının olmaması;
- fərdi məlumatların qorunmasının kifayət qədər təmin edilməməsi onlayn ticarət sistemlərinin istifadəçiləri (bu baxımdan inamsızlıq da var (online alış-veriş));
- əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsi;
- müxtəlif valyutaların elektron ekvivalentləri;
- hüquqlara riayət etmək üçün İnternet saytlarının təminatlarının olmaması

“Elektron ticarət bazarında əsas xidmətlər onlayn mağazalar əksər hallarda təcili çatdırılma xidmətlərinə, kuryerlərlə çatdırılma, sifariş qəbulu, çeşidləmə, anbarlama və saxlama. Bu böyük olduğunu nəzərə alsaq Azərbaycanın regional şəhərləri ümumi sayının ən azı 70% -ni təşkil edir, yük daşınması, e-ticarət bazarının böyüməsindən də qaynaqlanır. (Ермакова Е.А., 2007: s. 48).

Azərbaycan bölgələrində logistik şirkətlərinin coğrafi genişlənməsi bölgələrdə inkişaf potensialı mövcuddur. Şirkətlər buna görə aralarında yüksək rəqabət var və göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına töhfə vermək üçün əla amildir. Uzunmüddətli perspektivdə Azərbaycan elektron bazarının inkişafı ticarəti aşağıdakı amillər idarə edəcək:

- ticarət şirkətlərinin çoxkanallı satış strategiyasının böyüməsi;
- malların təcili çatdırılması üçün regional infrastrukturun böyüməsi;
- nəzarət nöqtələri şəbəkəsinin - avtomatlaşdırılmış terminalların böyüməsi
- malların saxlanması və buraxılması üçün kameralar;

İnternet mobil tətbiqetmələrin və mobil telefonların artan populyarlığı hal hazırda elektron ticarət bazarının həcmi Morgan'ı tutan 20 milyard dollarlıq böyük

Amerika bankı Stanley, 2018-ci ilə qədər elektron ticarət bazarının böyüklüyünü təxmin etdi. Azərbaycanın payı isə 4,5% -ə qədər artacaq (2015-ci ildə) il onun payı 2%) və 2020-ci ilə qədər - və 7 % olacaq. Bu gün dəyəri 1000 avrodan çox olan mallara 30% rüsum (xüsusilə beynəlxalq poçtdan bəhs edirik birbaşa müştəri çatdırılma metodu kimi göndərmələr) kölgə işinə mane ola bilər. Məsələn, Avropa ölkələrində bu maksimum dəyəri yalnız 22 avrodur (buna baxmayaraq) təqvim üçün ümumi xərc deyil, birdəfəlik idxal qeydə alınır. Avropa Birliyində, yuxarıdakı hədd aşıldığı təqdirdə, şəxsi istifadə üçün idxal olunan mallar, ƏDV tutulmağa başlayır, hər bir AB üzvü dövlət tərəfindən ayrıca təyin edilir. Əgər idxal malların gömrük dəyəri 150 avronu keçərsə, daha sonra mallar müəyyən edilmiş gömrük rüsumuna tabedir. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV məbləği 6 avrodan çox deyilsə və gömrük rüsumu 10 avro olarsa, o zaman bu ödənişlər tutulmayacaq. Həm də AB yanaşması nəzərdə tutur ki, IGO üçün gömrük rüsumlarının təyin edilməsi imkanı həftə və ya ay ərzində nəzərdə tutulsun. Ümumiyyətlə rüsumun olmadığı ölkələr var: bunlar Hindistan, Argentina, Braziliya və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləridir.

Bütün iştirakçı ölkələr bundan əlavə, hazırda mallara ƏDV tətbiq edilməsi təsdiq edildi və xarici İnternet saytlarında satın alınmışdır. Prototiv bu cür tənzimləmə - ƏDV əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi haqqında qanun yerlərində elektron xidmətlər göstərən xarici şirkətlər göstərilməsi, 2017-ci ildə fəaliyyətə başladı. Xarici onlayn perakəndicilər tərəfindən ƏDV-nin ödənilməsi dövlətin qəbuluna imkan verdi. Xülasə edərək, inkişaf üçün deyə bilərik ki, elektron ticarət sahəsində vergi və gömrük münasibətləri vacibdir: əlaqəli olmayan mallar üçün vergi dərəcəsini aşağı salıb sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi (şəxsi, ailə, ev, digər ehtiyac- lar), gömrük sərhədindən keçmək.

İnternet ticarətinin gömrük tənzimlənməsinin təşkili Avropa ölkələrinin müasir təcrübəsi və formalaşması e-ticarətin həyata keçirilməsi üçün çərçivə qaydaları vardır. Tənzimlənmənin necə işlədiyinə bir nümunə olaraq İngiltərəyə nəzər salmaq. İngiltərənin Avropada onlayn satış lider olduğunu göstərir. Çünki bu nəticə təsadü-

fən əldə edilmədi. Avropa ölkələri sakinlərinin alış davranışı fərqlidir. “Pərakəndəcilər, cari ilə olduqca rəqabətli bir sahədə zaman cəlb etmək üçün getdikcə daha inkişaf etmiş yollar icad etdi. Müştərilərini pərakəndə satış nöqtələrinə və müştərilərini təşviq etdi. Onlardan alış-veriş təkliflərin müxtəlifliyi alıcını korladı və ən əlverişli şərtləri və təklifləri axtarmaq vərdişini inkişaf etdirdi. İngiltərədəki onlayn ticarət ümumi dövriyyənin 10% -ni təşkil edir. Pərakəndə ticarət, müqayisə üçün Almaniyada 8%, ABŞ-da - 6,5% təşkil edir. Əsas sənəd Birləşmiş Krallığın İntegrasiya edilmiş Tarifidir. AB ETT daxil olmaqla (İngiltərə İntegrasiya olunmuş Tarif), statistik nomenklatura, uyğunlaşdırılmış təsvir sistemi və malların kodlaşdırılması və s, yəni tarifiin əhatə dairəsini tənzimlənməsinə əsir edir. Gömrük rüsumları ƏDV-nin 0%-dan 17% -ə qədərdir. Bəyannaməçi gömrük vahid rəhbərliyinə təqdim edir. Sənəd - SAD (Tək İdarə Sənədi). CU ərazisi, AB üzvü dövlətlər olmadan bir-biri ilə rüsumların ödənilməsi qarşılıqlı əlaqə qurur. Sərhədyanı ticarət üçün CN23 bəyannaməsi poçt göndərilməsi üçün istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, idxal edən bəyannamədəki məlumatların düzgünlüyünə və mövcudluğuna görə cavabdehdir. Rüsumsuz Hədd və Vergilər: İngiltərəyə rüsumsuz giriş – 15 bir bağlama (ətir, alkoqol və tütün) üçün funt (18 avro) məhsullar istisnadır) miqdarındadır. Əgər bağlamanın dəyəri 15 lirə ilə 135 lirə arasındadır, o zaman idxalata tabedir. ƏDV, 135 funtdan yuxarı olduqda - ƏDV-yə əlavə rüsum ödənilir.

ABŞ-da internet ticarətinin tənzimlənməsinə diqqət yetirək. ABŞ-da elektron ticarət bazar payı sürətlə artır. 2012-ci ildə dövriyyəsi təxminən 226 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bu da göstəricidən 16% çoxdur. 2011 Mütəxəssislərin fikrincə, 2017-ci ilə qədər elektron dövriyyəsi ticarət 434,2 milyard dollara çatacaq. 2017-ci ilə qədər mobil satış payı e-ticarətin dövriyyəsi onda 14% (108,6 milyard dollar) artacaq 2012-ci ildə olduğu kimi, bu rəqəm bazarın 11% -ni (13,6 milyard dollar) təşkil edirdi. 2015-ci ildə ABŞ e-ticarət performans 15%-i aşdı. 2014-cü ilin nəticələri 2015-ci ilin sonuna alıcılar onlayn pərakəndə saytlarına 309 milyard dollar xərclədi. ABŞ-da 2020-ci ilə qədər virtual satış 523 milyard dollar təşkil edir. 2020-ci ilədək mobil cihazların istifadəsinin populyarlığı ABŞ-da onlayn pərakəndə satışda

artan amil olacaq. 270 milyon insanın köməyi ilə alış-veriş edən istifadəçi sayı olacaqdır. Adi mal idxalına nəzarət: ABŞ-da tariflər idxalın tənzimlənməsində geniş istifadə olunur. Daxili bazarı qorumaq və uyğunlaşdırmaq üçün qeyri-tarif tədbirləri milli istehsalçıların maraqlarını təmin edir. Gömrük tarifinin əsasları 1930-cu il tarixli 51 Tarif Aktını təyin edir. Harmonik Təsvir və Kodlaşdırma Sistemi əsasında qurulmuşdur.

2016-cı il üçün ölkələr: Çin (562,66 milyard dollar), Amerika Birləşmiş Ştatları (349.06 milyard dollar), Böyük Britaniya (93,89 milyard dollar), Yaponiya (79,33 milyard dollar), Almaniya (74.46 milyard dollar), Fransa (42,62 milyard dollar), Cənubi Koreya (36,76 milyard dollar), Kanada (28,77 milyard dollar), Rusiya (15.70 milyard dollar), Braziliya (13.80 milyard dollar).

ABŞ-da tariflər idxalatı tənzimləmək üçün geniş şəkildə istifadə olunur. Daxili bazar, milli istehsalçıların maraqlarını qorumaq və uyğunlaşdırmaq üçün qeyri-tarif əməliyyatlarında istifadə olunur. Gömrük tarifinin əsası 1930-cu il tarixli Tarif Qanunu ilə müəyyən edilir. Harmonik və Kodlaşdırma Sisteminə əsaslanır. İdxal rüsumu olan ölkələr üçün mallar daha aşağıdır. Beləliklə, ənənələrin inkişafı üçün altı istiqamət var.

1. ABŞ-a bənzər bir plan: ABŞ-dan xaricdən idxal olunan paketlər vergiyə cəlb edilir və 800 dollaradək idxal rüsumlarına tabe deyil. Rüsumsuz satış üçün yüksək bir eşik olduğunu qeyd etmək vacibdir. Şəxsi istifadə üçün malların idxalı idxalçılar üçün aşağı vergi yükünə səbəb olur. Ayrıca, vergi yoxdursa, satışdan sonra dövlət istifadəsi vergisi tutulur. Bu çərçivədə yerli və beynəlxalq internet arasındakı rəqabət şərtləri pərakəndə satış qaydalarını pozmur. Bu sxem oxşarlıqlarına baxmayaraq ölkəmizdə uyğunlaşmaq çətin olacaq. Müxtəlif səbəblərdən vergi yığıcı mürəkkəblik və qarışıqlığı artırır və Respublikamızda ümumi aydınlıq olmaması, qanuna və müddəalarına uyğunluq səbəbindən sistemin tətbiqi məntiqsiz olardı.

2. ÇXR-ə bənzər bir sxem: 8 aprel 2016-cı il tarixindən etibarən Çinə gətirilən bağlamalar, hər bir məhsul kateqoriyasına görə hər biri 11,9% -dən 60% -ə qədər vergiyə tabedir. Yəni bütün oxşarlıqlara baxmayaraq bu iqtisadi plan Azərbaycan üçün

gömrük nəzarətinin əsasları və layihələri xarici onlayn mağazalardan göndərilməsi qanunvericilik üçün əsas ola bilməz. ÇXR siyasətinin ən vacib ideyası idxalın azaldılmasına, güclü ixrac artımına yönəlmiş gömrük nəzarəti sxemidir.

E-ticarət çatdırılması-Azərbaycanda bu yanaşma təkcə daxili bazarda deyil.. Təəssüf ki, yerli istehsalçıların məhsullarının keyfiyyəti və populyarlığı yüksək dərəcədə rəqabətə malik deyil və hətta kifayət qədər milli istehlakçı səviyyəsini təmin edə bilməz. Beləliklə, bir tapşırığın tətbiqi xarici satıcılardan yerli bazara gətirilən hər bir idxal paketinə olan marağın itirilməsinə səbəb ola bilər ki, bu da məhsulların xarici qiymətlərinin artmasına baxmayaraq yerli təşkilatların daxili bazarda şansını artıracaqdır.

3. Avropaya bənzər bir plan: Biz Belorusiyanın artıq Avropaya bənzər rüsumsuz bir sərhəd yaratdığını qeyd etmək lazımdır. Aşağı hədd milli vəziyyəti pozmur. Alıcıların yerli bazarlarda mal olaraq mənşə keyfiyyəti avropalıların ehtiyaclarını qarşılıyır. İngiltərədəki mağazalar İngilisdır və vergi agentləri İngiltərə sərhədini keçərkən onlardan faydalanırlar.

4. Sxem "2 addım": Bu sistem ÇXR sxeminə bənzətmə ilə qurulduğu üçün çatışmazlıqlar yuxarıda göstərilmişdir. Lakin bu sistem Komissiya tərəfindən 2015-ci ildə təklif edilmişdir. 150 avrodan aşağı qiymətə ƏDV-yə bərabər vergi tutulur, yəni 18% (nisbətən kiçik bir faiz (ÇXR-də vergi olduğunu nəzərə alaraq) 60% -ə çata bilər). İstehsalçıların daxili və xarici daxili bazarda olması bəlkə də yalnız bir artımdır. Bəlkə də quraşdırsanız, xarici iştirakçılardan çox qorxmamaq və ixracatı sürətləndirmək üçün tarif nisbətinin daha böyük bir sifariş olması şansı ola bilər. Lakin belə bir sistemin tətbiqi ilə dövlət büdcəsi 80% artacaq. Hesablamada itki riski, xarici iştirakçıların və yerli alıcıların daha yüksək qiymətə mal almaq istəyi nəzərə alınmır. Bu səbəbdən yaxşı bir faiz dərəcəsinə baxmayaraq, gəlir artımı çox yüksək bir riskdir. Sistemin Azərbaycan Respublikası üçün uyğun olmadığını düşünürəm.

5. "3 mərhələli" plan: Avropa ölkələrinə bənzər bir sistem büdcə gəlirlərinin 48% artmasına səbəb olacaq. təsirli və xarici və yerli satıcılar olmaq. Problem aylıq 22 avrodan 1000 avroya qədər məhdudiyyətlərə kəskin keçiddir. Rus xarici alıcılarla

alış-veriş etmək, heç olmasa qanuni olaraq onlayn alış-veriş edən alıcılar üçün sərfəli olmayacaq. Belə bir addımdan və yeni qanuni transformasiya növlərindən narazılıq.

6. Yeni AII Məcəlləsi: digər planlarla müqayisədə əvəz büdcəsi çox artmayacaq.

2 ildə yalnız 2.3% arta bilər. Bunun üstünlüyü rüsumsuz barajın yumşaq endirilməsidir.(narazılıqlar olacaq, ancaq ruslar eşik alışıni məhdudlaşdırmırlar), kölgə bazarındakı mümkün azalma (çox kiçik) eşik problemini təkbaşına həll edə bilməz.), daxili bazar qabiliyyəti yüksək dəyərli yerli istehsalçıların dünya arenasına çıxışı və gələcəkdə təkan verə biləcək.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Elektron ticarət sisteminin ildən-ilə inkişaf etdirilməsi dövlətin birbaşa əsas funksiyalarının icrası zamanı ticarətin əldə etdiyi imkanlardan düzgün istifadə edilməsidir. Bu sahədə müvafiq icra orqanları xidməti və təşkilatı funksiyalarını icra edərkən elektron hökumətin yaratdığı şəraitdən istifadə edib inkişaf etdirməlidirlər. Buna nümunə olaraq biz, əhalinin qeydiyyat xidmətlərini, vergi qoyma, ölkənin əmtəə və xidmətlərin alınması zamanı elektron ticarətdən istifadə edilməsini deyə bilərik. Hökumətin bu mövzuda ikinci, amma birinci şərtdən daha vacib öhdəliyi elektron ticarət üçün vacib olan hüquqi və fiziki infrastruktur qurmaqdır. E-ticarətin fiziki infrastrukturun yaradılması bəzi texniki təchizatdan bağlı olaraq, iri miqyasda texnoloji tərəqqidən təsirlənir. Hal hazırdakı dövrdə texnoloji tərəqqinin inkişaf pilləsi, fiziki infrastrukturun qurulmasına təsir göstərən çox müsbət keyfiyyətdir. Elektron ticarət üçün mütləq vacib infrastrukturun qurulması ilkin olaraq fiziki infraqurudundan nisbətən çətin kimi görünə bilər. Biz buna səbəb olaraq ənənəvi ticarət sahəsində mütəmadi istifadə olunan vəsait və metodlar hazırkı qanunvericilikdə məcburiyyəti, düzəldilməli olan müasir hüquqi tənzimlənmələrin başqa ölkə qanunvericiliyinə də oxşar olmasına baxmayaraq bu sahədə bir ortaq fikrə gəlinməməsi, texniki sahədə olan problemlərdə hüquqi problemlərə səbəb olur. Başqa məsələ elektron ticarətin rəqabətə davamlı olması üçün rabitə sahəsinin və internet infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Burada şəxsi məlumatların müdafiə olunması, istifadəçilərin hüquqlarının qorunması texniki innovasiyaların tətbiqi üçün müasir bir yanaşma yaradıb inkişaf etdirmək elektron ticarət sahəsinə güclü təkan verəcəyini düşünürəm. Biz həmçinin elektron ticarətin inkişafı sahəsində dövlətin siyasəti haqqında müzakirə aparmalıyıq. Bu mövzuda birbaşa olaraq, dövlətin bir istifadəçisi reallaşdırılan hazırlıqların keyfiyyəti ilə, inzibati, hüquqi və texniki tənzimlənmədə reallaşdıracağı funksiyaları icra mövqeyi elektron ticarətin inkişafına birbaşa təsir göstərəcəkdir. Belə xüsusiyyətlərə görə bəzi amilin zəruriliyi ortaya çıxır. Dövlət bu sahədə reallaşan işləri yenidən koordinasiya etməli və özəl sektor ilə daha

yaxşı əməkdaşlıq qurulmalıdır. Elektron ticarət cəmiyyətin ayrılmaz bir hissəsi olduğu üçün reallaşdırılan siyasətlər, tətbiq vasitələri beynəlxalq standartlara uyğun müəyyən edilməlidir. Dövlət sektorunu elektron ticarət prioritetlərinin istifadəsinə uyğunlaşdırıb öyrəşməlidir. Biz nəticə kimi deyə bilərik ki, elektron ticarət sayəsində reallaşdırılan dövlət siyasətinin tərkib bölmələrin, uyğun olaraq fiziki infrastrukturun davamlı inkişafı, özəl sektorun müəyyən etmək, hüquqi normada bazanın qurulması kimi göstərmək mümkündür.

Yaxın illər ərzində global yayımı gözlənilən elektron kommərsiya texnologiyaları arasında bəzi mexanizmləri deyə bilərik: elektron vəsaitlər arasında qarşılıqlı hesablaşma mexanizmini, elektron hökumət konsepsiyasını reallaşdırmağı, coğrafi mövqedən yerləşdirilmiş birlikdə fəaliyyət iştirakçılarının qrup halında iş texnologiyası intensiv olaraq daha çox tətbiq olunacaqdır. Belə texnologiya şəbəkə üzərinə düşən iş yükünü azaldacaqdır. Bu həmçinin əlaqələrin yaradılmasında, sazişlərin imzalanmasında prosedurun yüksək sürətlə inkişafına şərait yaradacaq.

Yeni yaradılan müəssələrə partnyorlar, satışı, əhalinin demoqrafiyası və daha çox informasiya həcmi ilə birgə işləmək lazımdır. Bu səbəbdən mövcud olan nəqliyyat, sənaye və kənd təsərrüfat nüəssələri, sənaye mühəndis təminatı, su, qaz, isitilik təminatı, müxtəlif trayektoriyalarə üzrə informasiya mübadiləsini birləşdirən texnologiyalar mütləq şəkildə vacibdir.

Bu cür texnologiya geoinformasiya sistemi yaradılması vaxtı həyata keçirilir. Belə texnologiya məlumat bazası daimi əməliyyatları birmənalı vizuallaşdırılmasının təhlili ilə müntəzəm bağlıdır.

Elektron kommərsiyanın inkişaf sürəti müəyyən edən vacib amillərindən birincisi nağdsız hesablaşmalar sisteminin daima inkişaf etməsidir. İndi insanlar internet vasitəsilə alış etmək istəyən şəxslər bir neçə hesablaşma növündən istifadə edirlər. Onların nağd qaydada hesablaşma, plastik kartdan, bank köçürməsi ilə, elektron pullardan istifadə etməklə qabaqcadan ödəniş edə bilərlər. Ümumilikdə deyə bilərik ki, internet kommərsiyada texniki ödəniş problemi aradan qaldırılıb.

Amma yeni ödəniş sistemi hamı tərəfindən normal qiymətlənmir. İnformasiya texnologiyasında inkişaf banklardan da yan keçmir. Onların inhisarçı vəziyyətinə ciddi təsir edir. Müstəqil ödəniş sistemi, istifadə edilən elektron vəsaitlərin həcmi nəzarətsiz olaraq müntəzəm artırır. Elektron kommersiya sahəsinin inkişaf istiqamətlərinə biz bunları deyə bilərik:

1. Yaxın illər ərzində banner mübadiləsi iş xüsusiyyətlərini dəyişmişdir. Bu da bir başa olaraq banner reklamı sahəsində bəzi dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Banner mübadiləsi zamanı şəbəkələrin məlumatları ötürmə sürətinin irəliləməsi, banneri yerləşdirilməzdən qabaq Web sahifənin məzmununu əvvəlcədən analiz etməyə şərait yaradacaqdır.

2. Belə imkanlar profaylinədən olunmaqla bitərsə, o zaman banner reklamı zamanı istifadə edilən şəxsin maraqlarının diqqətə alınmasında güclü bir alət yaranacaq. Belə alətin qurulması targetinqin hazırkı metod və funksiyalarını dəyişdirəcək. Həmçinin xüsusiləşdirilmiş, tematik banner şəbəkələrinin qurulmasını yararsız edəcək.

Biz internet-kommersiya sisteminin başqa lazımı inkişaf sistemi-yəni internetə daxil olma prosesini təkmilləşdirilməsidir. Biz bilirik ki, telefon xətləri ilə internetə çıxış aşağı keyfiyyətdədir. Bu da əlaqə zamanı məlumatın və informasiyanın ötürməsində özünü göstərir. Həmçinin telefon xətti ilə əlaqə zəif olduğundan istifadəçi telefonda daha səmərəli işlədə bilmir. Biz buna alternativ kimi internetə xüsusi ayrılmış xətt vasitəsilə çıxışını reallaşdırmalıyıq. Hal hazırda yeni mənzil və obyektlərdə adi telefon xətti ilə deyil, provayderlə əlaqə üçün xüsusi kabellər quraşdırılır. Bu proses həm də birləşdirmə xərclərini azaldır. Yaxın dövrlərdə müəssisələr biznes işləri üçün istifadə etdikləri istiqamət dairəsini dəişəcək və əsas biznes prosedurların əsası internet üzərində qurulacaq.

Böyük şirkətlər əsas məqsədini web-servislərdə cəmləşdirəcəkdir. Web-servislər öz informasiya sistemlərində tədris edilmiş şirkətlər və müəssisələr üçün maraq dairəsinə çevriləcək. Həmçinin onlar meynfreymdən bölüşdürülmüş şəbəkələrdən istifadə etməyə maraqlı olacaqdır.

Web-servisdən istifadə olunması - qabaqlar bir-birləri ilə qarşılıqlı ziddiyət təşkil edən informasiya sistemlərinin əlaqələrinin ən effektiv üsuludur. Gələcək üçün inkişaf perspektivi öhdəlik verən sahələrdən biri- virtual təşkilatların daima qurulmasıdır. Elektron kommersiya texnologiyası birbaşa olaraq onlara yüksək rəqabətqabiliyyəti səviyyəsini təmin edir. Elektron hakimiyyət texnologiyaların pilləli şəkildə inkişafı onların birbaşa geoinformasiya sistemləri ilə inteqrasiya edilməsi ilə əlaqəlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. «Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi». Bakı, Qanun, 2012.
2. Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı www.customs.gov.az
3. Azərbaycanın Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi - Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası
4. Elektron ticarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2005
5. Elektron imza və elektron sənəd haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2004
6. Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 22 may 2012-ci il. 29 səh.
7. İnformasiya əldə etmək haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı 135 səh.
8. İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 3 aprel 1998-ci il. 79 səh.
9. Əliyev A.Ə., Nuriyev.C.Q, Atakişiyev. M.C. (2012). “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”. Bakı. 292 s.
10. Əliquliyev R.M. (2002), İqtisadi proseslərdə informasiya texnologiyaları, Bakı Elm nəşriyyatı. 200 səh.
11. Əkbərov M.Q. (2011), Elektron kommersiya, Bakı, İqtisad Universiteti, 200 səh. 20.
12. Heydərov K.F. (2000). “Gömrük işinin əsasları”. Bakı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 98 s.
13. İbrahimova X., Süleymanov E. “Elektron ticarətin Azərbaycanda inkişaf perspektivləri”, (2018), Bakı Mühəndislik Universiteti. səh 65.
14. İsmayılov G. İ., Atakişiyev M. C. (2010), İnformasiya iqtisadiyyatı, Bakı, Çənlibel nəşriyyatı. 35 səh.
15. İmanov T.İ., Quliyev E.N., (2003), Marketinqin əsasları , Bakı, 251səh.
16. Məmmədəli.M, Aslanova.M.M, Balabəyova N.Ş. “Gömrük işi fənni üzrə mühazirə materialları”, 245 s.

17. Mirzəyev S., Məmmədov X., (2001), Marketinqin əsasları. Bakı, 90 səh.
18. Nuriyev C.Q, Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A., Əliyev A.Ə., (2018). “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”. Bakı. 221 s.
19. Süleymanov E., Əliyev F. E- Ticarət Və Azərbaycanada Tətbiqinin İqtisadi Səmərəliliyi, (2010), Bakı, Qafqaz Universiteti. səh19.
20. Yadulla qızı Y.M, Şəkərəliyev A.Ş, Aslanova M.M. (2016). “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətində gömrük işin rolu”. Metodiki vəsait. Bakı. “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. 140 s.

İngilis dilində

1. Lamben E. Strategic Marketing SPb, 1996 pp.135
2. Wenjuan, He Cross-Border Eleectronic Commerce Development Present Situation and the İnnovasion Research in China / He Wenjuan, Xu Yuming // American Journal of Industrial and Business Management – 2018. № 8. P.1825-1842
3. Kinsella S. and Simpson A. Online Contract Formation / Ed. by Stephan Kinsella and Andrew Simpson. Oceana Publications. N.Y., 2004. P. 483.
4. Secrets of Electronic Commerce. A guide for Small and Medium Sized Exporters- Geneva. ITC, 2000. 243p.
5. Ling, Y. Research on the New Trend in E-Commerce Industry: Mobile E Commerce / Y. Ling // Advanced material research. – Vol.926-930, № 1662- 8985. – P. 2634-2637.
6. Mann C., Eckert S. and Knight C. Global Electronic Commerce. Wash., 2000, p. 170.
7. KanLiang, W. A Comparative Study on Marketing Mix Models for Digital Products / W. KanLiang, W. Yuan, Y. JingTao

Rus dilində

1. Руденко, И.В. Принципы маркетинга на рынках В2В, В2С / И.В. Руденко // Символ науки. – 2015. – № 8. – С. 130-132.

2. Козье, Д. Электронная коммерция / Д. Козье. – М.: Издательство «Русская редакция», 2016. – 365 с.
3. Мамыкин А.А. Стратегия и тактика маркетинга в Интернет// 124 Маркетинг в России и за рубежом, 2011.\
4. Нехай А.Ю. Институционально-правовые проблемы развития международной электронной торговли // Государственный советник. 2014. № 1 (5). С. 18—21.
5. Курилова Е.С. Проблема определения международного характера договора в электронной торговле. Science Time. 2014. № 8 (8). С. 174.
6. Юрасов А.В. Основы электронной коммерции. М., 2008.
7. Гаврилов, Л.П. Электронная коммерция: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Л.П. Гаврилов. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 363 с.

İnternet resursları

1. <https://iccwbo.org/resources-for-business/incoterms-rules/incoterms-2020>
2. <http://www.e-qanun.az>
3. www.economy.gov.az
4. www.azstat.org
5. www.taxes.gov.az
6. <https://www.iqtisadiislahat>
7. <https://www.emarketer.com/Article/Worldwide-Ecommerce-Sales-Increase-Nearly-20-2014/1011039>
8. <https://ecommerze.wordpress.com/2008/06/12/the-history-and-evoltion-of-e-commerce/>
9. <http://www.cs.rochester.edu/u/leblanc/internetcourse/history.htm>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Qlobal İnternet pərakəndə bazarının dinamikası, 2012-2016.....	36
Cədvəl 2: Incoterms-2000” ticarət terminləri.....	42
Cədvəl 3: Incoterms-2000” ticarət terminlərinin qruplaşdırılması.....	43

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: ÜDM-in illər üzrə artım sürəti.....	15
Diaqram 2: 2012-2017-ci illər ərzində əhəlinin internet və kompüterdən istifadəsi.....	32
Diaqram 3: Dünyadakı İnternet istifadəçiləri sayının artım dinamikası.....	34
Diaqram 4: İnternet istifadəçi sayına görə TOP 10 ölkə, 2017.....	34
Diaqram 5: Dünyada onlayn alıcı artımı, 2015-2019.....	35
Diaqram 6: ÜTT-elektron ticarətin Gömrük güzəştləri və həcmi.....	37
Diaqram 7: Bütçə daxilolmaları.....	39